

PROGRAM PRAC KONSERWATORSKICH

REWITALIZACJA PARKU MIEJSKIEGO „SOLIDARNOŚĆ” I PARKU PRZYPAŁACOWEGO

DZIAŁKI NR. EW. 240/9, 240/10, 240/11, 240/16, 240/18, 240/19, 240/20, 240/21 ORAZ 244;
OBRĘB 0012; JEDNOSTKA EWIDENCYJNA : 101601_1

ZADANIE REALIZOWANE W RAMACH PROJEKTU PN.
**TOMASZÓW MAZOWIECKI – ARENA POZYTYWNEJ ENERGII : WZMOCNIENIE SPÓJNOŚCI
SPOŁECZNEJ I GOSPODARCZEJ ORAZ PODNIESIENIE JAKOŚCI ŚRODOWISKA NATURALNEGO
W TOMASZOWIE MAZOWIECKIM FINANSOWANEGO W RAMACH PROGRAMU „ROZWÓJ
LOKALNY” ZE ŚRODKÓW MECHANIZMU FINANSOWEGO EOG 2014-2021.**

INWESTOR:	Gmina – Miasto Tomaszów Mazowiecki ul. POW 10/16; 97–200 Tomaszów Mazowiecki
PROJEKT:	Artur Cebula Anna Kunkel Architekci Sowia Wola Folwarczna, ul. Rysia 13; 05–152 Czosnów
AUTORZY:	
ARCHITEKTURA / ZAGOSPODAROWANIE TERENU:	mgr inż. arch. Artur Cebula uprawnienia budowlane do projektowania bez ograniczeń w specjalności architektonicznej; nr upr.: 131/SWOKK/2011
	mgr inż. arch. Anna Kunkel
ARCHITEKTURA KRAJOBRAZU / ZIELEŃ:	mgr inż. arch. kraj. Anna Więckowska dyplom Wydziału Ogrodnictwa i Architektury Krajobrazu SGGW w Warszawie; nr Ogr/U/7290/2008
BRANŻA HYDROTECHNICZNA:	mgr inż. Michał Moliński uprawnienia budowlane do projektowania bez ograniczeń w specjalności konstrukcyjno-budowlanej nr: MAZ/0458/POOK/11

KATEGORIA OBIEKTU BUDOWLANEGO : VIII : INNE BUDOWLE

DATA I MIEJSCE OPRACOWANIA : Warszawa, 14.08.2023

REWITALIZACJA PARKU MIEJSKIEGO W TOMASZOWIE MAZOWIECKIM

/ PROGRAM PRAC KONSERWATORSKICH

DZIAŁKI NR. EW. 240/9, 240/10, 240/11, 240/16, 240/18, 240/19, 240/20, 240/21 ORAZ 244;
OBRĘB 0012; JEDNOSTKA EWIDENCYJNA : 101601_1

ZAWARTOŚĆ OPRACOWANIA

- 1. PRZEDMIOT CEL INWESTYCJI**
 - 1.1. OCHRONA KONSERWATORSKA
 - 1.2. PODSTAWA OPRACOWANIA

- 2. ANALIZA HISTORYCZNO-IKONOGRAFICZNA**

- 3. OPIS STANU ZACHOWANIA ZABYTKU**
 - 3.1. SYTUACJA / POWIĄZANIA PRZESTRZENNE PARKU
 - 3.2. UKŁAD KOMPOZYCYJNY I KOMUNIKACYJNY PARKU
 - 3.3. INWENTARYZACJA I ANALIZA DRZEWOSTANU PARKOWEGO
 - 3.4. STAW PARKOWY I RELIKTY STARORZECZA RZEKI WOLBÓRKI
 - 3.5. ISTNIEJĄCE OBIEKTY BUDOWLANE NALEŻĄCE DO HISTORYCZNEGO ZESPOŁU
 - 3.6. OBIEKTY I DROBNE FORMY ARCHITETKONICZNE ZAINSTALOWANE WSPÓŁCZEŚNIE
 - 3.7. ELEMENTY INFRASTRUKTURY TECHNICZNEJ

- 4. OCZEKIWANE EFEKTY PRAC KONSERWATORSKICH**
 - 4.1. UKŁAD KOMPOZYCYJNY I KOMUNIKACYJNY PARKU
 - 4.2. ZIELEŃ PARKOWA
 - 4.3. STAW PARKOWY
 - 4.4. BUDYNKI I DROBNE FORMY ARCHITEKTONICZNE

- 5. OPIS PRZEWIDZIANYCH DO WYKONANIA CZYNNOŚCI Z PODANIEM METOD, MATERIAŁÓW I TECHNIK**
 - 5.1. RELIKTY MURÓW DAWNEGO BUDYNKU GOSPODARCZEGO NA KRAWĘDZI SKARPY
 - 5.2. BRAMA DO PARKU OD STRONY UL. BROWARNEJ
 - 5.3. BRUK Z KAMIENI POLNYCH
 - 5.4. FONTANNA PARKOWA
 - 5.5. RZEŻBY PARKOWE Z POŁ. XX W

Załączniki

- PROJEKT TECHNICZNY / **CZĘŚĆ 1 : PROJEKT BRANŻY ARCHITEKTONICZNEJ**
- PROJEKT TECHNICZNY / **CZĘŚĆ 2 : PROJEKT ZIELENI**
- PROJEKT TECHNICZNY / **CZĘŚĆ 3 : PROJEKT BRANŻY HYDROTECHNICZNEJ**
- PROJEKT TECHNICZNY / **CZĘŚĆ 4 : PROJEKT KONSTRUKCJI**
- PROJEKT TECHNICZNY / **CZĘŚĆ 5 : PROJEKT BRANŻY SANITARNEJ**
- PROJEKT TECHNICZNY / **CZĘŚĆ 6 : PROJEKT BRANŻY ELEKTRYCZNEJ**

1. Przedmiot i cel inwestycji

Przedmiotem opracowania jest park, będący częścią historycznego założenia pałacowo-parkowego w Tomaszowie Mazowieckim, należącego do 1939 do rodziny Ostrowskich. W ramach inwestycji przewidziano rewaloryzację terenu, aktualnie pełniącego funkcję ogólnodostępnego parku miejskiego / terenu zieleni publicznej. W części południowej, zlokalizowanej na wysokiej skarpie rzeki Wolbórki – park związany z Muzeum Miejskim, mającym siedzibę w budynku pałacu, oraz od północy, bezpośrednio nad rzeką, Park Solidarność. Program inwestycji obejmuje:

- Rozbiórkę istniejącej oraz budowę nowej sceny plenerowej z zadaszeniem oraz budynku zaplecza wraz z niezbędnymi sieciami infrastruktury technicznej
- Rozbiórkę istniejącej oraz budowę nowej fontanny parkowej oraz komory technicznej wraz z niezbędnymi sieciami infrastruktury technicznej
- Rozbiórkę istniejącego oraz budowę nowego placu zabaw dla dzieci
- Przebudowę ogrodzenia parku (obejmującą również prace konserwatorskie dotyczące reliktów dawnych zabudowań gospodarczych na krawędzi skarpy)
- Budowę schodów terenowych od strony terenu przy Muzeum
- Przebudowę schodów terenowych do parku od strony ul. Browarnej (wraz z konserwacją bramy wejściowej)
- Przebudowę alei parkowych – rozbiórkę istniejących nawierzchni i budowę nowych nawierzchni wodoprzepuszczalnych
- Wymianę elementów małej architektury (demontaż elementów istniejących i instalację nowych)
- Konserwację rzeźb parkowych wraz z ich relokacją
- Przebudowę stawu parkowego wraz z remontem przepustu i zastawki
- wycinki sanitarne oraz prace pielęgnacyjne związane z drzewostanem
- Nowe nasadzenia i aranżacje zieleni
- Przebudowę instalacji kanalizacji deszczowej na terenie parku wraz z budową systemu retencji wody na cele podlewania zieleni
- Budowę systemu nawadniania zieleni
- Przebudowę istniejącej instalacji kanalizacji sanitarnej na potrzeby projektowanych obiektów wraz z budową przepompowni ścieków
- Przebudowę instalacji oświetlenia terenu (demontaż elementów istniejących i instalację nowych)
- Instalację monitoringu wizyjnego na terenie parku

1.1. Ochrona konserwatorska

Zespół pałacowo-parkowy w Tomaszowie Mazowieckim jest wpisany do rejestru zabytków woj. Łódzkiego: pałac Ostrowskich datowany na 1812 : nr rejestru 342 (decyzja z 01.01.1950 i 29.12.1967), natomiast park pałacowy, pochodzący z pocz. XIX w – nr rejestru 397 (decyzja z dnia 14.09.1988), a zatem zgodnie z zapisem *Ustawy o Ochronie Zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 (tekst jednolity ustawy : Dz. U. 2022, poz. 840)* cały teren objęty niniejszym opracowaniem podlega ochronie konserwatorskiej.

1.2. Podstawa opracowania

Podstawą do opracowania niniejszej dokumentacji są:

1.2.1. MATERIAŁY I PUBLIKACJE ARCHIWALNE :

- Emilia Topas-Bernsztajnowa : *Miasto fabryczne Tomaszów Rawski* / Ateneum : pismo naukowe i literackie, tom IV, zeszyt 1; Warszawa 1898

- doc. dr Z. Świechowski, mgr. W. Tomicka / Pracownie Konserwacji Zabytków, Dział Dokumentacji Naukowej : *Pałac Ostrowskich w Tomaszowie Mazowieckim*; Warszawa, 1956
- inż. Kazimierz Chrabelski : *Projekt techniczno-roboczy na urządzenie Parku Zabytkowego w Tomaszowie Mazowieckim*; Łódź, 1963
- mgr inż. Janina Święterzecka, inż. Wanda Ceglarska, inż. Zofia Jasińska : *Ewidencja zabytkowej zieleni Parku XX lecia PRL*; Tomaszów Mazowiecki, 1981
- dr inż. arch. kraj. Małgorzata Milecka: *Projekt rewaloryzacji zabytkowego Parku przy Muzeum w Tomaszowie Mazowieckim / inwentaryzacja dendrologiczna i projekt gospodarki drzewostanem*; Tomaszów Mazowiecki, 2002
- dr inż. arch. kraj. Małgorzata Milecka: *Projekt rewaloryzacji zabytkowego Parku przy Muzeum w Tomaszowie Mazowieckim / projekt zieleni*; Tomaszów Mazowiecki, 2002
- dr inż. arch. kraj. Małgorzata Milecka, mgr inż. arch. kraj. Iwona Brankiewicz, mgr inż. arch. kraj. Magdalena Zawadzka : *Aktualizacja Projektu Rewaloryzacji Parku przy Muzeum w Tomaszowie Mazowieckim / Projekt koncepcyjny zagospodarowania parku*; Tomaszów Mazowiecki, 2008
- dr inż. arch. kraj. Małgorzata Milecka, mgr inż. arch. kraj. Iwona Brankiewicz, mgr inż. arch. kraj. Magdalena Zawadzka : *Aktualizacja Projektu Rewaloryzacji Parku przy Muzeum w Tomaszowie Mazowieckim / II etap realizacji*; Tomaszów Mazowiecki, 2008
- mgr inż. arch. Łukasz Wilczyński, inż. Andrzej Wierzbowski, mgr inż. arch. kraj. Anna Wierzbowska, mgr inż. Andrzej Przybył : *Rewaloryzacja parku na terenie Muzeum w Tomaszowie Mazowieckim*; Piotrków Trybunalski, 2015

1.2.2. DECYZJE I DOKUMENTY FORMALNE

- mgr inż. Arch. Donat Piotrowski, mgr Mieczysław Pracuta : *Pałac Ostrowskich w Tomaszowie Mazowieckim / karta zielona zabytku*, 1965
- Janusz Korczak Ziółkowski : *Pałac Ostrowskich w Tomaszowie Mazowieckim / karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa*, 1991

1.2.3. MATERIAŁY ARCHIWALNE I FOTOGRAFIE ARCHIWALNE UDOSTĘPNIONE PRZEZ:

- Archiwum Narodowego Instytutu Dziedzictwa
- Archiwum Główne Akt Dawnych
- Archiwum Map Wojskowego Instytutu Geograficznego / www.mapster.pl
- Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim, oddział w Tomaszowie Mazowieckim
- Bibliotekę Uniwersytecką w Warszawie / CRISPA biblioteka cyfrowa Uniwersytetu Warszawskiego
- Archiwum Urzędu Miasta Tomaszów Mazowiecki
- Muzeum w Tomaszowie Mazowieckim im. Antoniego hr. Ostrowskiego
- Archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Łodzi

1.2.4. Nie odnaleziono materiałów na temat założenia pałacowo-parkowego w Tomaszowie Mazowieckim w:

- Archiwum Instytutu Sztuki PAN / zbiory fotografii i rysunków pomiarowych
- Archiwum Zakładu Architektury Polskiej Wydziału Architektury PW / zbiory fotografii i rysunków pomiarowych

2. Analiza historyczno-ikonograficzna

Historia miasta Tomaszów Mazowiecki – zwanego również Rawskim, Piotrkowskim albo Fabrycznym związana jest z rodziną Ostrowskich herbu Rawicz – stąd herb ten jest i aktualnie herbem miasta.

W końcu XVIII w. Tomasz Adam Ostrowski (1735-1817 od 1798 z tytułem hrabioskim), ówczesny kasztelan czerski, zainicjował w okolicy dzisiejszego miasta (przy ujściu rzeki Wolbórki i Czarnej do Pilicy) osuszanie pól i karczowanie lasów w celu umożliwienia eksploatacji rudy żelaznej, a następnie wznosił pierwszy „wielki piec hutniczy”. Jego działalność gospodarczą kontynuował syn Tomasz, Antoni Ostrowski (1782-1845), który po 1815 rozwinął tu na szerszą skalę przemysł tkacki, sukienniczy i metalowy, a także założył szereg warsztatów rzemieślniczych o funkcjach pokrewnych¹. Właściciel przeznaczył również grunty dla utworzonej wówczas kolonii zabudowy dla robotników sprowadzanych głównie z terenów dzisiejszych Niemiec, z Görlitz (Zgorzelca).

W 1810 Antoni Ostrowski zlecił w Tomaszowie budowę letniej rezydencji dla swojej rodziny², romantycznego pałacu na wysokiej skarpie nad rzeką Wolbórką, który miał być dedykowany jego ukochanej żonie, Józefie z Morskich (1787-1813). Autorem projektu był pochodzący z Saksonii architekt Fryderyk Albert Lessel (1767-1822), a głównym budowniczym pałacu – magister kunsztu mularskiego, Jan Komorowski z Ujazdu. Pierwotna bryła budynku była mniejsza niż obecnie, pałac był bowiem w kolejnych latach / etapach rozbudowywany, prace trwały do lat 30. XIX w. W 1817 do pałacu została dobudowana oranżeria, w której hodowano egzotyczne rośliny – drzewka cytrynowe i pomarańczowe³.



Ryc. 1: fragment planu Tomaszowa z 1812 : Mapa wyobrażająca drugą część Państwa Ujezdzkiego / zbiory kartograficzne AGAD, reprodukcja za: Z. Świechowski, W. Tomicka : *Pałac Ostrowskich w Tomaszowie Mazowieckim*; Warszawa, 1956

Od 1821 w pałacu w Tomaszowie Antoni Ostrowski mieszkał już ‘na stałe’ wraz ze swoją drugą żoną, Antoniną Michałowską. Poza funkcją mieszkalną i reprezentacyjną, budynek pełnił wówczas również rolę urzędową – mieścił bowiem również siedzibę urzędu gminy i pocztę⁴. W sąsiedztwie budynku, od strony wschodniej zlokalizowano budynki gospodarcze⁵.

¹ cytata za : Z. Świechowski, W. Tomicka : *Pałac Ostrowskich w Tomaszowie Mazowieckim*; Warszawa, 1956

² rodzina Ostrowskich kupiła dobra zwane Ujezdskimi w 1786, główną ich siedzibą był Ujazd

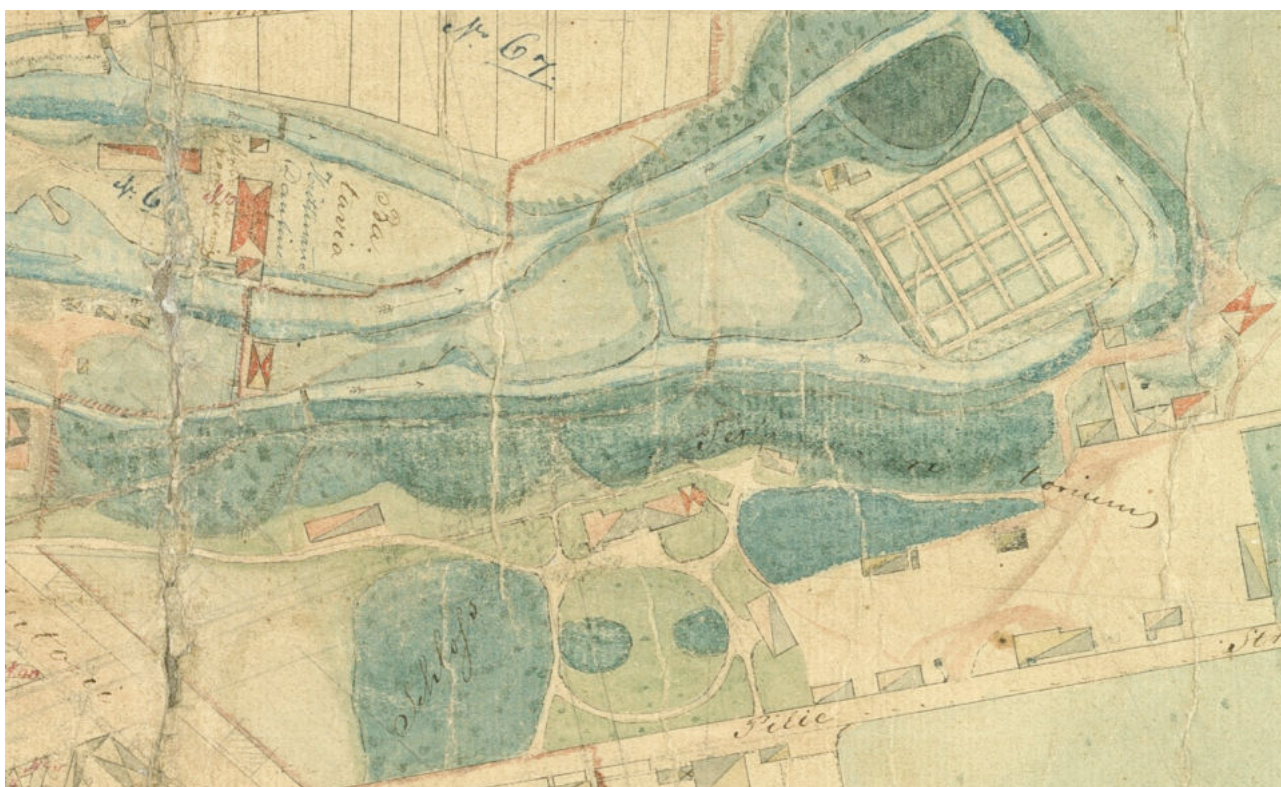
³ informacje za : dr Daniel Warzocha : *Historia pałacu Ostrowskich*; www.muzeumtomaszow.pl

⁴ cytata za : Anna Michalska OT NID w Łodzi 2020; www.zabytek.pl

⁵ Akta Magistratu m. Tomaszów Mazowiecki z 1838 podają wykaz zabudowań : dom mieszkalny murowany, murowany areszt z mieszkaniem, wozownia drewniana i drewniana wozownia ze stajnią i chlewem



Ryc. 2: fragment planu z 1830 : Plan Sytuacyjny Gruntów na Territorium Miasta Tomaszów Mazowiecki / reprodukcja za Archiwum Cyfrowe AGAD

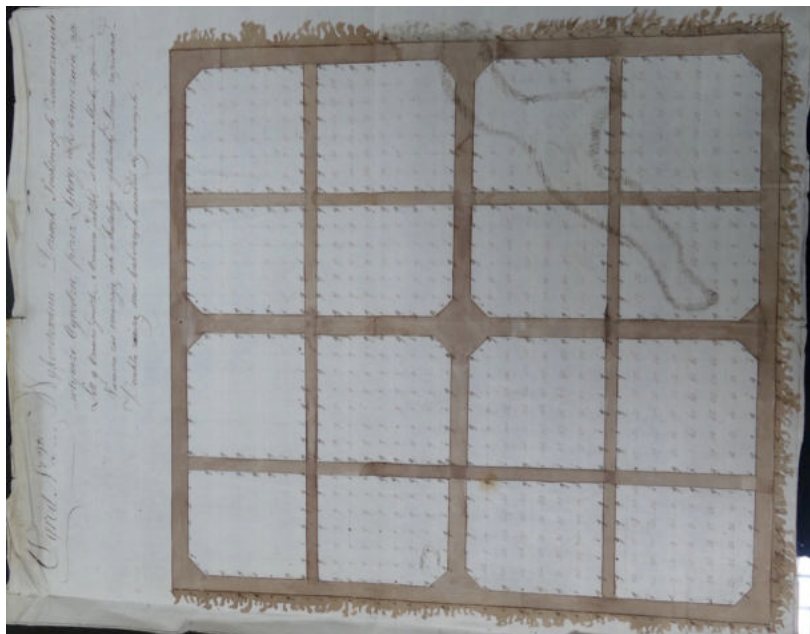


Ryc. 3: fragment planu miasta Tomaszowa z 1830; Grundriss der Stadt Tomaszów in Masovien / reprodukcja za Archiwum Cyfrowe AGAD

Wokół pałacu zorganizowano park krajobrazowy w stylu angielskim, wykorzystując istniejące starodrzew oraz naturalną skarpę doliny rzeki, a także jej starorzecza. Od strony wschodniej utworzono sad, ogród warzywny i park. Zaprowadzono nawet uprawę oślin farbiarskich, jak: marzanna, krappe de garance, itp. Próby tej kultury, jak mniemniej ostów do kardowania, na które duże teraz zagranicę wychodzą sumy, udawały się wybornie pod nadzorem dwu sprowadzonych z pod Wrocławia specjalistów. Przybył też ogrodnik z ogrodu botanicznego w Paryżu (Tomasz Frauquile Cichocki⁶) do hodowania drzew owocowych⁷. Według inwentarza z 1848 na terenie parku było wówczas 341 drzew owocowych i 2165 dzikich.

⁶ informacja za : Towarzystwo Przyjaciół Tomaszowa Mazowieckiego / www.tptm.pl

Ryc. 4: projekt sadu w zespole pałacowo parkowym w Tomaszowie albo : Wykonotowanie drzewek fruktowych zasadzonych w tymże ogrodzie / reprodukcja za : Muzeum w Tomaszowie Mazowieckim, nr MT/ED/H/133



W 1824 Tomaszów otrzymał prawa osady fabryczno-handlowej, w 1830 miasto uzyskało prawa miejskie. Jednak już niedługo po tym przestało być własnością rodziny Ostrowskich. Ze względu na czynny udział Antoniego Ostrowskiego w Powstaniu Listopadowym – był bowiem dowódcą Gwardii Narodowej Warszawskiej – po upadku powstania jego majątek, a więc dobra tomaszowskie, został skonfiskowany przez władze rosyjskie i stał się własnością skarbu Królestwa Polskiego. Antonii zmarł na emigracji we Francji w 1845.

W 1835 wyposażenie pałacu Ostrowskich zostało zlicytowane, a nieużytkowany obiekt popadał w ruinę. Teren parku był dzierżawiony miejscowemu fabrykantowi Jakubowi Kempnerowi, w 1853 Magistrat sprzedał pałac wraz z 8 morgowym parkiem Adolfowi Krammowi za sumę 1560 rubli – z zastrzeżeniem przeprowadzenia remontu w ciągu 2 lat.



Ryc. 5: fragment miasta z widokiem na pałac Ostrowskich w Tomaszowie, rycina przed 1836 / L. Chodźko, La Pologne, Paris 1836, reprodukcja za: Z. Świechowski, W. Tomicka : Pałac Ostrowskich w Tomaszowie Mazowieckim; Warszawa, 1956

⁷ cytata za : Emilia Topas-Bernsztajnowa : *Miasto fabryczne Tomaszów Rawski*; Warszawa 1898



Ryc. 6: zestawienie fragmentów planu miasta z 1844; sekcja XII i XIII, oprac. S. Ogilber / zbiory kartograficzne Archiwum Państwowego w Łodzi; nr 236; reprodukcja za: Z. Świechowski, W. Tomicka : Pałac Ostrowskich...



Ryc. 7: Plan sytuacyjny pałacu i ogrodu z 1853 / Archiwum Państwowe w Łodzi, Akta Magistratu m. Tomaszowa Mazowieckiego, Sygn. 249/117 / reprodukcja za: Z. Świechowski, W. Tomicka : Pałac Ostrowskich...



W 1857 syn Antoniego Ostrowskiego, Stanisław powrócił do kraju i odkupił pałac, a w 1866 również przynależny do niego teren parku. W latach 1859-1860 na zlecenie właściciela przeprowadzono remont i rozbudowę pałacu, nadając mu formę klasycystyczną. Projekt przebudowy wykonał architekt Bolesław Podczaszyński⁸. Ostatnie prace budowlane przy budynku prowadzono – według napisu na wieży – w 1929. Rezydencja pozostała własnością rodziny do wybuchu II wojny światowej, ostatnim właścicielem zespołu był Jan Krystyn Ostrowski (1894-1939).

Północna i wschodnia część parku położonego pomiędzy wysoką skarpą, gdzie znajduje się pałac, a rzeką Wolbórką była już w końcu XIX wieku dostępna publicznie. W ramach prac, które Stanisław Ostrowski prowadził dla przywrócenia zespołowi pałacowo-parkowego dawnej świetności, teren parku został uporządkowany, wytyczono aleje i nasadzone drzewa tworząc ogród spacerowy o charakterze angielskim. W latach 1870-1897 we wschodniej części parku, za browarem, wydzielony został teren zwany „Szwajcarską Doliną”. Dzierżawiony był przez Alojzego Milajdsena, który wybudował drewnianą altanę z tarasem. Odbываły się tam zabawy taneczne, występy wędrownych trup teatralnych i cyrkowych⁹.



Ryc. 10: fragment planu miasta z 1912 / Zbiory Kartograficzne Archiwum w Łodzi, nr 253; reprodukcja za : Z. Świechowski, W. Tomicka : Pałac Ostrowskich...



Ryc. 11: fragment planu miasta z 1915 / Niemieckie mapy zaboru rosyjskiego, I WS (1914 – 1919), West. Osteuropa 1:25 000 / ze zbiorów The Library of Congress, Washington, DC; reprodukcja za : www.mapster.pl

⁸ informacja za : Z. Świechowski, W. Tomicka : Pałac Ostrowskich...

⁹ informacja za : Towarzystwo Przyjaciół Tomaszowa Mazowieckiego / www.tptm.pl

Park, zwany w okresie dwudziestolecia międzywojennego, *Hrabskim Ogrodem*, choć o powierzchni zmniejszonej o wydzielone pod koniec XIX w od strony zachodniej działki, pozostawał własnością rodziny Ostrowskich. Opodal pałacu w inspektach ogrodniczych uprawiano warzywa, a w obszernej szklarni zwanej oranżerią – rośliny ozdobne. W 1919 miejski ogrodnik Gotfryd Proppe proponował, by miasto przejęło ogród warzywny i szklarnię, a na tzw. placu cyrkowym założono sad na potrzeby szpitala i szkół miejskich. Pomysł nie został jednak zrealizowany. Północna i wschodnia część parku była ogólnie dostępna dla mieszkańców miasta. W altanie funkcjonowała sezonowa kawiarnia z drewnianą werandą, obok zaś teren sportowy wykorzystywany przez harcerzy i objazdowe trupy cyrkowe¹⁰.



Ryc. 12, fragment planu miasta z 1920 (kopia sporządzonego w 1911) / Archiwum Państwowe w Tomaszowie Mazowieckim, zbiór kartograficzny nr 246, sygn. 704, reprodukcja za : Łukasz Wilczyński, Andrzej Wierzbowski, Anna Wierzbowska, Andrzej Przybył : *Rewaloryzacja parku na terenie Muzeum w Tomaszowie Mazowieckim*; Piotrków Trybunalski, 2015

Ostrowscy nie mieszkali już w tym czasie w Tomaszowie Mazowieckim, a budynek pałacu był wynajmowany różnym organizacjom i stowarzyszeniom. Na początku lat dwudziestych pojawił się pomysł ulokowania w pałacu klasztoru benedyktyńskiego. Działania w tym kierunku, jednak bezskuteczne, prowadził Stanisław (benedyktyn, przyjął imię zakonne Jozafat) Ostrowski (1890-1939) przy poparciu swej matki Marii Delfiny z Tyszkiewiczów Ostrowskiej (1863-1925).

¹⁰ informacja za : Towarzystwo Przyjaciół Tomaszowa Mazowieckiego / www.tptm.pl



Ryc. 13: fotografia Marii Ostrowskiej z synami – Stanisławem (imię zakonne Jozafat) i Janem Krystynem, przy pałacu w Tomaszowie (?), 1912 / fotografia ze zbiorów AGAD, reprodukcja dzięki uprzejmości Muzeum w Tomaszowie Mazowieckim.

W projekcie rewaloryzacji terenu parku wykorzystano motyw posadzki kamiennej widocznej na fotografii.

Przez kilkanaście lat toczyły się pertraktacje Jana Krystyna Ostrowskiego z miastem dotyczące sprzedaży pałacu (wraz z parkiem?). Zamierzano ulokować w nim miejską bibliotekę i czytelnię, wydział opieki społecznej, a także areszt. Projektowano wygospodarować tutaj również lokale dla starostwa powiatowego, które miałyby przenieść swoją siedzibę z Brzezin do Tomaszowa. Transakcja na sumę 120 000 złotych (w tej kwocie miasto miało przejąć długi hrabiego Ostrowskiego) nie doszła do skutku wskutek wybuchu wojny w 1939.



Ryc. 14: fragmenty fotografii lotniczych z lat 30. XX wieku / Zbiór Kartograficzny sygn. 707; Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim, oddział w Tomaszowie Mazowieckim, reprodukcja za www.piotrkow-tryb.ap.gov.pl

Ryc. 15: pałac Ostrowskich w Tomaszowie Mazowieckim w 1934, elewacja frontowa
/ reprodukcja za : Z. Świechowski, W. Tomicka :
Pałac Ostrowskich...Wi doczny fragment bruku kamiennego.



Ryc. 16: pałac Ostrowskich w Tomaszowie Mazowieckim w 1934, elewacja wschodnia, od strony podwórza gospodarczego
/ reprodukcja za : Z. Świechowski, W. Tomicka :
Pałac Ostrowskich...Wi doczny fragment bruku kamiennego



W styczniu 1945 ulokowano w pałacu pierwszą siedzibę tomaszowskiej Komendy Miejskiej Milicji Obywatelskiej. Następnie obiekt zajmowała Powiatowa Spółdzielnia Rolnicza „Samopomoc Chłopska” oraz Związkowy Klub Sportowy „Spójnia” – w związku z tym ostatnim użytkownikiem, na terenie parku, w 1946 urządzono boisko piłkarskie a od strony rzeki Wolbórki zbudowano prowizoryczne trybuny. Za boiskiem urządzono strzelnicę sportową, scenę z podłogą do zabaw tanecznych i sportowy tor przeszkód zwany „małpim gajem”. Boisko funkcjonowało do 1959, kiedy po zmeliorowaniu i rekultywacji terenu na wschód od parku wybudowano stadion i halę sportową RKS „Lechia”. W 1950 dawny pałac Ostrowskich został wpisany do rejestru zabytków, od tego czasu w jego budynku ma siedzibę Muzeum w Tomaszowie Mazowieckim. W latach 1958-1968 przeprowadzono kapitalny remont pałacu, ostatecznie adaptując go na cele muzealne¹¹.

¹¹ cytata za : dr Daniel Warzocha : *Historia pałacu Ostrowskich*; www.muzeumtomaszow.pl

Ryc. 17: pałac Ostrowskich w Tomaszowie Mazowieckim w 1952, elewacja frontowa – część wschodnia, widok od strony ulicy / fotografia ze zbiorów Muzeum w Tomaszowie Mazowieckim; reprodukcja : www.muzeumtomaszow.pl



Ryc. 18: pałac Ostrowskich w Tomaszowie Mazowieckim w 1952, elewacja frontowa – część zachodnia, widok od strony ulicy / fotografia ze zbiorów Muzeum w Tomaszowie Mazowieckim; reprodukcja : www.muzeumtomaszow.pl



Ryc. 19: pałac Ostrowskich w Tomaszowie Mazowieckim w 1956, elewacja frontowa / foto W. Tomicka; reprodukcja za : Z. Świechowski, W. Tomicka : Pałac Ostrowskich...



Ryc. 20: pałac Ostrowskich w Tomaszowie Mazowieckim w 1956, elewacja północna, od strony skarpy / foto W. Tomicka; reprodukcja za : Z. Świechowski, W. Tomicka : Pałac Ostrowskich...



Ryc. 21: pałac Ostrowskich w Tomaszowie Mazowieckim w 1957, elewacja wschodnia, od strony podwórza gospodarczego / fotografia z Archiwum NID, teki prof. Gerarda Ciołka



Ryc. 22: park nad rzeką Wolbórką przy pałacu w Tomaszowie Mazowieckim w 1957 / fotografia z Archiwum NID, teki prof. Gerarda Ciołka



W 1962 w środowisku tomaszowskich działaczy społecznych powstał pomysł rewaloryzacji terenu dawnego Hrabskiego Ogrodu i utworzenia parku miejskiego, który miałby nosić nazwę Parku Kultury i Wypoczynku im. XX-lecia PRL. Wstępnie opracowano koncepcję wprowadzenia na teren zespołu pałacowo-parkowego elementów zabudowy typowych dla osad wiejskich – aranżacji swego rodzaju skansenu z instalacją chałup, które prawdopodobnie miały być przeniesione z terenów sąsiadujących z miastem. Projekt zieleni dla tego opracowania wykonał inż. Kazimierz Chrabelski, zrezygnowano jednak z jego realizacji.



Ryc. 23: projekt urządzenia Parku jako skansenu (?), 1963 / reprodukcja za : Kazimierz Chrabelski : Projekt techniczno-roboczy na urządzenie Parku Zabytkowego w Tomaszowie Mazowieckim; Łódź, 1963

W 1963 powołano społeczny Komitet Organizacyjny Budowy Parku i w ramach popularnej wówczas akcji 'czynu społecznego' wiosną 1963 rozpoczęto prace budowlane. Pomiędzy skarpą, na której znajduje się pałac, a rzeką Wolbórką oraz na terenie bulwarów pomiędzy ul. Warszawską a Legionów wybudowano wały ochronne rzeki Wolbórki, sadzono drzewa i tyczono aleje. Przy robotach ziemnych i urządzaniu zieleńców brały udział grupy robotników i młodzieży z prawie wszystkich większych fabryk i szkół średnich Tomaszowa, a niezbędne materiały budowlane i elementy wyposażenia parku zakupiono za fundusze z darowizn i publicznych zbiórek.

Być może organizując prace na terenie parku wykorzystano elementy projektu zieleni opracowane przez inż. Chrabelskiego, jednak ze względu na wyraźnie odmienny układ kompozycyjny i komunikacyjny (nie wspominając o jego zupełnie innym charakterze) trudno dziś tego domniemywać. Nie jest znane inne opracowanie dotyczące nasadzeń na terenie parku, a w pamięci społecznej utarło się że to właśnie inż. Chrabelski jest jego autorem.

*Ryc. 24: prace społeczne w parku, 1963
/ fotografia z monografii Tomaszowa Maz. przygotowanej w 1966 roku przez uczniów II Liceum Ogólnokształcącego pod opieką Tadeusza Kawki; reprodukcja za : www.tomaszowmazowiecki.naszemiasto.pl*



*Ryc. 25: prace społeczne w parku, 1963
/ fotografia z monografii Tomaszowa Maz. przygotowanej w 1966 roku przez uczniów II Liceum Ogólnokształcącego pod opieką Tadeusza Kawki; reprodukcja za : www.tomaszowmazowiecki.naszemiasto.pl*



Na wiosnę 1964 Komitet Budowy a właściwie Wydział Kultury i Sztuki MRN otrzymał dotację w kwocie 320 tys. zł z funduszu SFOS. Została ona przeznaczona na budowę Muszli Koncertowej i widowni na około 3 tys. miejsc. Projekt techniczny wykonał – również w 'czynie społecznym' inż. K. Kędzierski z Łodzi, zaś pracami budowlanymi kierowali mieszkańcy Tomaszowa: inż. Stanisław Górniak i inż. arch. Andrzej Dyduśiak. Obydwaj kierowali też pracami przy amfiteatrze i scenie, którą budowali uczniowie tutejszego Technikum Budowlanego. W podobny sposób powstał budynek kawiarni letniej „Zacisze” – został wybudowany przez robotników miejscowej spółdzielni „Budowa” kierowanej przez Antoniego Szymańskiego. Fontannę postawił Cech Rzemiosł Różnych i pracownicy TZWS. Wystrój

plastyczny fontanny, muszli, kawiarni opracowali Halina Łukomska, Stanisław Pawłowski i Antoni Skrzydlewski¹².

Sadzawka we wschodniej części parku została oczyszczona i zarybiona przez miejscowe koło Polskiego Związku Wędkarskiego. Na środku stawu powstała mini wysepka z domkiem dla łabędzi. Dookoła stawu posadzono wierzby i żywopłot z ligustru pospolitego i śnieguliczki białej. Na wschód od stawu zasadzono też kilkadziesiąt lip, jesionów, klonów oraz krzewy tawuły i lilaka pospolitego. W południowej części parku wyгородzono część skarpy i utworzono malutkie ZOO z sarnami, dzikiem, pawiami i egzotycznymi kaczkami. W zachodniej części parku urządzono także największy w mieście plac zabaw.

Ryc. 26: centralna część parku z fontanną i sceną plenerową, lata 60. XX w / fotografia z monografii Tomaszowa Maz. przygotowanej w 1966 roku przez uczniów II Liceum Ogólnokształcącego pod opieką Tadeusza Kawki; reprodukcja za : www.tomaszowmazowiecki.naszemiasto.pl



Ryc. 27: staw w parku XX-lecia PRL, 1967 / reprodukcja za : www.fotopolska.eu



Parku Kultury i Wypoczynku im. XX-lecia PRL w Tomaszowie Mazowieckim otwarto uroczystie 22 lipca 1964, w imprezie inauguracyjnej uczestniczyło ponad 10 tys. mieszkańców miasta. Park od razu stał się jednym z najpopularniejszych i najbardziej lubianych terenów rekreacyjnych Tomaszowa. Na scenie plenerowej, zwanej też muszlą albo amfiteatrem organizowano liczne imprezy i występy znanych i mniej znanych artystów.

¹² informacja za : Towarzystwo Przyjaciół Tomaszowa Mazowieckiego / www.tptm.pl

Ryc. 28: centralna część parku z widokiem na muszlę koncertową i fontannę
/ fotografia z artykułu Muszla koncertowa w Parku Solidarności w Tomaszowie Maz. do odbudowy, Beata Dobrzyńska, 2018; reprodukcja za : www.tomaszowmazowiecki.naszemiasto.pl



Ryc. 29: muszla koncertowa w Parku, 1969
/ Fotografia : G. Matysiak. Zbiory ikonograficzne Archiwum Państwowego w Tomaszowie Mazowieckim, sygn. I/A/158 – reprodukcja za : www.tptm.pl



Ryc. 30: fontanna w Parku XX-lecia PRL, 1967, pocztówka RUCH / reprodukcja za : www.fotopolska.eu



Ryc. 31: centralna część parku w 1968 / Karta pocztowa wyd. „RUCH” fot. K. Jabłoński w zbiorach ikonograficznych Archiwum Państwowego w Tomaszowie Mazowieckim, sygn. I/A/60; reprodukcja za : www.tptm.pl



W latach 70. XX w na terenie parku ustawiono rzeźby wykonane przez uczniów Liceów Plastycznych z Kielc i Łodzi. Figury, o formie znacznie uproszczonej, nierealistycznej, wykonane zostały meodą odlewu z białego cementu i gysu.



Ryc. 32: plan zagospodarowania terenu parku z ewidencji 1981 / reprodukcja za : Janina Świąterzecka, Wanda Ceglarska, Zofia Jasińska : Ewidencja zabytkowej zieleni Parku XX lecia PRL

Po 1982 park powoli popadał w ruinę, zainteresowanie imprezami na estradzie Muszli Koncertowej mało. Zieleń, kwietniki i aleje ulegały degradacji.

Otoczenie pałacu Ostrowskich – Muzeum Miejskiego w Tomaszowie Mazowieckim zostało również przekształcone, wykonano ogrodzenie oddzielające teren parku bezpośrednio przynależnego do Muzeum od parku poniżej skarpy. Ogrodzenie od północnej strony pałacu wykonano ze stalowych prętów na murowanej podmurówce – o formie zbliżonej do ogrodzenia od strony ulicy POW.



Ryc. 33: dziedziniec i budynki gospodarcze od zachodniej strony pałacu Ostrowskich, 1991/ załącznik do karty ewidencyjnej zabytku, fotografia J. Śliwiński / reprodukcja za www.zabytek.pl

W latach 2004-2005 z inicjatywy ówczesnego Prezydenta Miasta Mirosława Kuklińskiego rozpoczęto prace związane z rewitalizacją parku. Otwarto park od strony ul. św. Antoniego tworząc aleję przelotową wschód – zachód, która kończy swój bieg przy ul. Nowowiejskiej. Wymieniono nawierzchnię alejek spacerowych. Wyremontowano schody kaskadowe od strony ul. Browarnej, fontannę, muszlę koncertową i siedziska amfiteatru. Dokonano nowych nasadzeń krzewów i roślin ozdobnych. Oczyszczono sadzawkę i ogólnie uporządkowano teren całego parku. Wtedy też uchwałą Rady Miejskiej zmieniono jego nazwę na Park Miejski „Solidarność”. Taka nazwa funkcjonuje też aktualnie, choć dla wielu park pozostaje Hrabskim Ogrodem.



Ryc. 34: brama do parku od strony ul. Browarnej / fotografia AKA 2022

W 2012-2015 w sąsiedztwie południowo-zachodniej granicy parku, w miejscu dawnego browaru (browar parowy założony w 1890 przez braci Fryderyka Oskara i Fryderyka Aleksandra Knothe) powstał zespół budynków mieszkaniowych – Osiedle Browarna, w ten sposób wejście do parku od strony ul. Ligii Morskiej i Rzecznej zyskało dodatkową funkcję ciągu pieszo-jezdnego umożliwiającego dojazd do części centralnej parku, gdzie zlokalizowana była scena plenerowa. Ze względu na jakość zastosowanych materiałów budowlanych, muszla koncertowa wymagała licznych remontów, ostatecznie w 2015 została rozebrana, ze względu na zagrożenie dla użytkowników parku.

3. Opis stanu zachowania zabytku

Zespół pałacowo-parkowy w Tomaszowie Mazowieckim jest aktualnie własnością miasta. W dawnym pałacu Ostrowskich znajduje się Muzeum, które użytkuje też budynek dawnych stajni i wozowni, a także wydzieloną część 'pałacową' parku znajdującą się na wysokiej skarpie rzeki Wolbórki. Park poniżej skarpy, zlokalizowany w dolinie rzeki, pełni funkcję terenu zieleni publicznej.



Ryc. 35: stan istniejący zagospodarowania terenu / domena publiczna : geoportal 2

3.1. SYTUACJA / POWIĄZANIA PRZESTRZENNE TERENU PARKU

Układ urbanistyczny tej części miasta został przekształcony ze względu na zmiany własnościowe – w początku swojego istnienia Tomaszów Mazowiecki należał właściwie w całości do rodziny Ostrowskich. Zmienił się również układ komunikacyjny terenu wokół parku i samego parku również. Park, zlokalizowany w dolinie rzeki Wolbórki, zlokalizowany jest w silnie zurbanizowanym centrum miejscowości, dzięki swojemu położeniu stanowi część zielonego buforu / korytarza dla miasta. Aktualnie park ma charakter liniowy, rozciąga się wzdłuż rzeki. Od zachodu

można wejść na teren parku od strony ul. Warszawskiej i znajdującego się po jej zachodniej stronie Parku Miejskiego Nowe Bulwary. W sąsiedztwie mostu w ciągu ul. Warszawskiej znajdują się też budynki usługowe, sklepy i restauracje. Wejście do Parku Solidarność znajduje się za zabudową, główna (i jedyna w tym miejscu) aleja prowadzi miękkim łukiem w kierunku wschodnim, do centralnej części parku z fontanną i amfiteatrem. Wyjście (a jednocześnie wejście od wschodu) znajduje się na osi ul. Ligii Morskiej i Rzecznej, pomiędzy zabudową mieszkaniową powstałą w miejscu dawnego browaru, a terenami sportowymi należącymi do RKS Lechia oraz OSIR. Północną granicę parku stanowi rzeka Wolbórka, na jej lewym brzegu zlokalizowane były niegdyś zabudowania tomaszowskich fabryk włókienniczych – aktualnie część tej zabudowy przemysłowej z XIX w. objęta jest również ochroną konserwatorską. Południową granicę Parku Solidarności stanowi wysoka skarpa, na której znajdują się liczne zabudowania – w tym dawny Pałac Ostrowskich – aktualnie siedziba Muzeum w Tomaszowie Mazowieckim im. Antoniego hr. Ostrowskiego. Ze względu na sposób użytkowania zatarte zostały powiązania przestrzenne terenu bezpośrednio związanego z pałacem, a parkiem zlokalizowanym nad rzeką, poniżej skarpy. Dostęp do parku od strony południowej jest możliwy wyłącznie od strony ul. Browarnej i istniejące tam na skarpie potężne schody terenowe. Tuż przy południowej granicy parku w tej lokalizacji znajduje się Miejskie Centrum Kultury Browarna – wykorzystujące wybudowany w latach 60. XX w. budynek dawnej kawiarni.

3.2. UKŁAD KOMPOZYCYJNY I KOMUNIKACYJNY PARKU

3.2.1. TEREN WOKÓŁ PAŁACU / MUZEUM

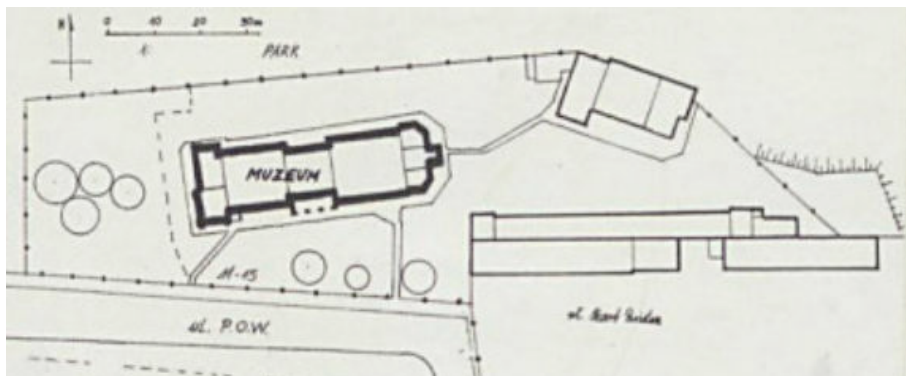
Bezpośrednie otoczenie dawnego pałacu Ostrowskich – aktualnie Muzeum – zostało przekształcone, choć istniejące budynki oraz ogrodzenie (częściowo zrekonstruowane) i bruk z kamieni polnych pozwalają na odtworzenie historycznego układu komunikacyjnego podwórza gospodarczego oraz części parkowej związanej bezpośrednio z pałacem, gdzie znajduje się historyczny drzewostan – aktualnie w znacznej części kwalifikowany jako pomniki przyrody.

Od strony reprezentacyjnej, frontowej została utworzona przestrzeń wejściowa do muzeum, z ławkami i możliwością dojazdu. W części zachodniej terenu zaaranżowano arboretum z wnętrzem ogrodowym wydzielonym za pomocą zieleni formowanej i przestrzenią rekreacyjną na rzucie owalu. Podwórze gospodarcze użytkowane jest jako parking dla pracowników muzeum, od strony północnej teren za pałacem jest wykorzystywany jako przestrzeń techniczna obsługi muzeum.

Ryc. 36: widok na pałac od strony zachodniej, terenu zieleni zaaranżowanego na arboretum z zielenią formowaną / fotografia ACAKA 2022



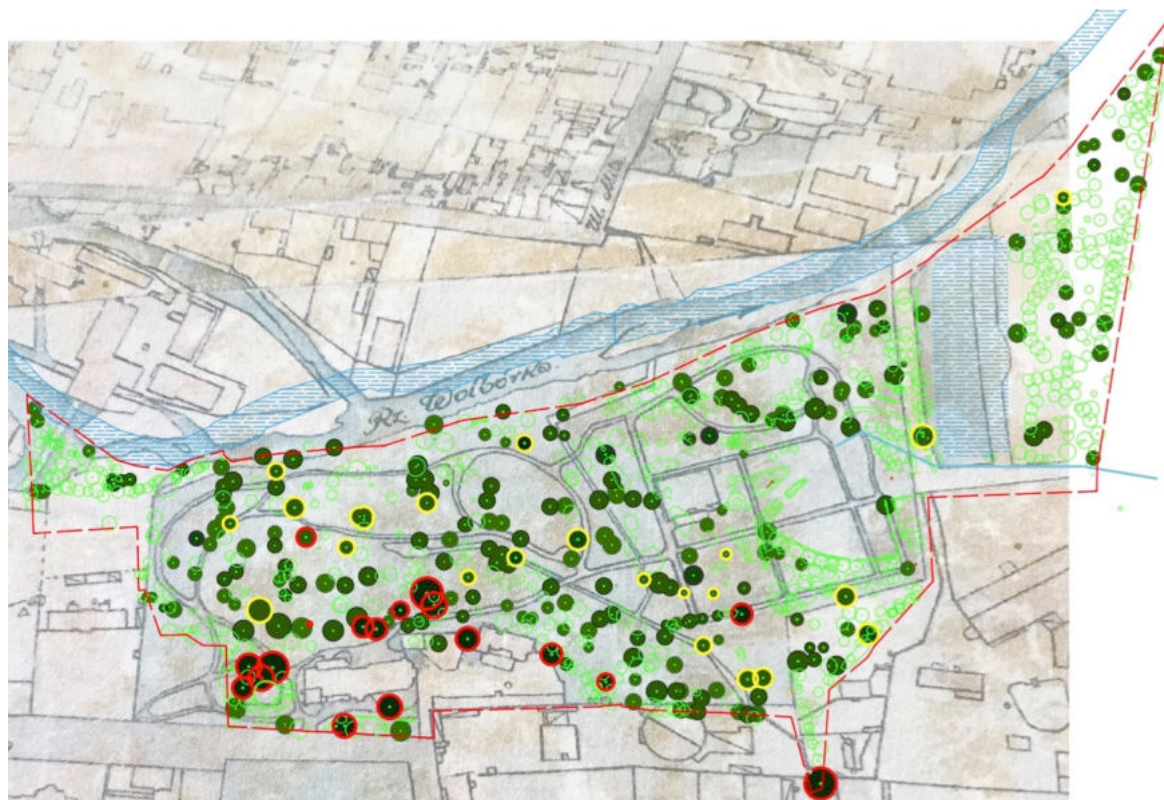
Ryc. 37: rekonstrukcja układu przestrzennego otoczenia pałacu Ostrowskich w Tomaszowie Mazowieckim, załącznik do karty ewidencyjnej zabytku, opracowanie Janusz Korczak Ziółkowski / reprodukcja za www.zabytek.pl



3.2.2. PARK W DOLINIE RZeki WOLBÓRKI

W czasie swojej ponad 200 letniej historii utworzony w dolinie rzeki Wolbórki romantyczny park w Tomaszowie Mazowieckim zmieniał się wielokrotnie. Starorzecze znajdujące się niegdyś tuż przy skarpie zostało zniwelowane, choć teren u podnóża skarpy wciąż pozostaje często podmokły. Za relikwiny dawnego układu doliny rzecznej można uznać staw parkowy, który choć został sztucznie przekształcony w latach 60. XX w. znajduje się w lokalizacji części dawnego starorzecza.

W terenie brak relikwiny kwaterowego sadu pałacowego lokalizowanego na osi ulicy Browarnej (zachowała się jedynie oś kompozycyjna wejścia od tej strony do parku) czy późniejszego układu alei parkowych o zamkniętym układzie kompozycyjnym, znanym z ikonografii z okresu dwudziestolecia międzywojennego. Przede wszystkim brak jest powiązania z pałacem i jego bezpośrednim otoczeniem. Układ komunikacyjny został przekształcony również ze względu na zmianę sposobu funkcjonowania parku. W czasie, kiedy teren należał do pałacu, służył jedynie jego właścicielom i ich gościom, z czasem zaczął służyć wszystkim mieszkańcom miasta. Po decyzji o przekształceniu terenu w park miejski w latach 60. XX w. teren parku został ukształtowany bez powiązania z pałacem, za to w powiązaniu z innymi miejskimi terenami zielonymi zlokalizowanymi wzdłuż rzeki Wolbórki.

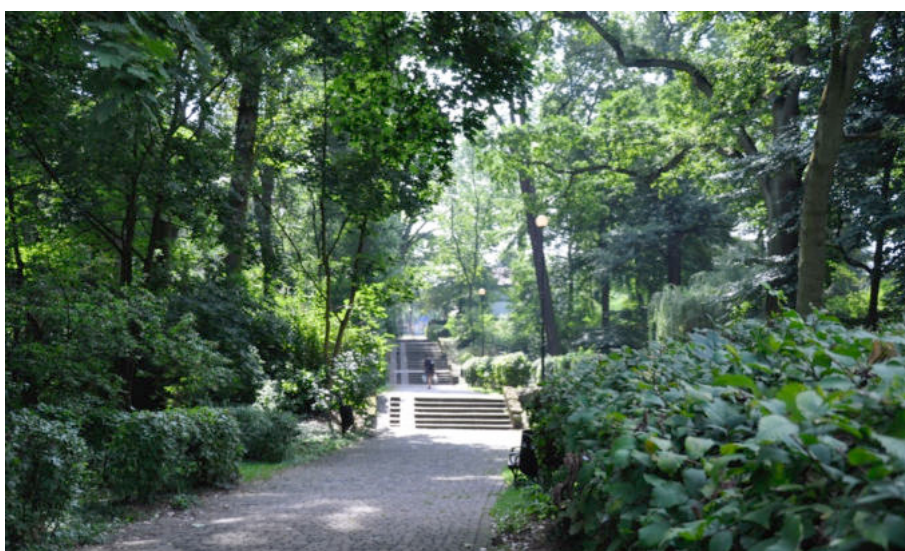


Ryc. 38: mapa parku z 1920 z nałożoną aktualną inwentaryzacją drzewostanu / ACAKA 2022

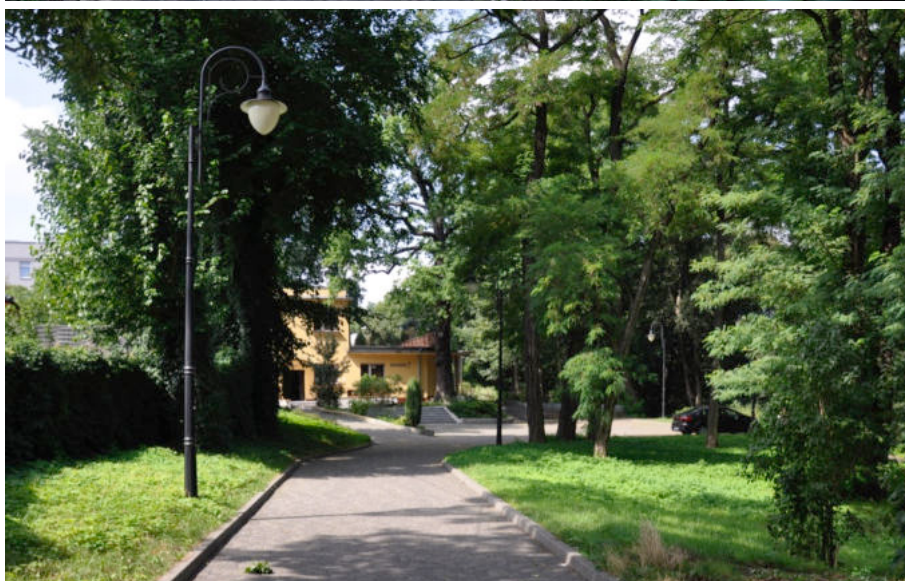


Ryc. 39: mapa parku z 1920 z nałożoną mapą sytuacji aktualnej / ACAKA 2022

Ryc. 40: oś kompozycyjna na ulicę Browarną (częściowo skrzywiona ze względu na wtórne usytuowanie fontanny) – schody terenowe / fotografia ACAKA 2022



Ryc. 41: Budynek Miejskiego Centrum Kultury oraz trakty komunikacyjne na terenie parku powiązane z osią kompozycyjną ul. Browarnej / fotografia ACAKA 2022



3.2.3. MIEJSKIE CENTRUM KULTURY

Pomiędzy znajdującą się na terenie parku osią kompozycyjną ulicy Browarnej oraz terenem zajmowanym przez zabudowania Sądu Rejonowego znajduje się budynek Miejskiego Centrum Kultury Browarna. Obiekt powstał w latach 70. XX w i miał mieścić powiązaną z terenem rekreacyjnym parku kawiarnię. Teren, choć niewątpliwie należący do zespołu pałacowo-parkowego, znajduje się poza zakresem opracowania, choć jego powiązanie komunikacyjne z parkiem oraz terenem przy muzeum jest ważnym elementem kompozycji.

3.2.4. WSCHODNIA CZĘŚĆ TERENU PARKU SOLIDARNOŚĆ

Wschodnia część terenu dzisiejszego Parku Solidarność nie należała do historycznego założenia parkowego. Została zaadaptowana w czasie, kiedy utworzono zespół sportowy (aktualnie stadion miejski) – zaaranżowano w tej lokalizacji teren sportowo-rekreacyjny dla rowerzystów – tak zwane miasteczko ruchu drogowego. Wykonane w latach 70. XX w nawierzchnie asfaltowe wraz z układem rond i skrzyżowań są aktualnie w złym stanie technicznym, a drzewa które od tego czasu znacznie powiększyły rozmiary swoich koron i korzeni nadają tej części parku inny już charakter.

Ryc. 42: relikty nawierzchni bitumicznych miasteczka ruchu drogowego / fotografia ACAKA 2022



Ryc. 43: nawierzchnie z elementów betonowych oraz żwirowe w sąsiedztwie stawu parkowego / fotografia ACAKA 2022



3.2.5. NAWIERZCHNIE PARKOWE

Ze względu na znaczne przekształcenia terenu parku znajdującego się poniżej skarpy brak w tej lokalizacji reliktywów ewentualnych dawnych nawierzchni parkowych z epoki. Najprawdopodobniej były to nawierzchnie ziemne / lub żwirowe, które podczas prac związanych z adaptacją parku pałacowego dla nowej funkcji

(w latach 60. XX w) oraz generalną zmianą układu komunikacyjnego parku zostały zastąpione popularnymi wówczas nawierzchniami bitumicznymi oraz z elementów betonowych. Remontom w początku wieku XXI zawdzięcza niewątpliwie Park Solidarności szerokie aleje i schody terenowe na osi ul. Browarnej wykonane z drobnej kostki brukowej betonowej. Niektóre przejścia mniej formalne – takie jak ścieżka na wale wzdłuż rzeki czy ścieżka na skarpie mająca charakter przedeptu posiadają nawierzchnię ziemną.

Teren wokół budynku pałacu – muzeum oraz jego dziedzińca gospodarczego użytkowanego aktualnie jako parking pozostał utwardzony za pomocą kamieni polnych, otoczków narzutowych (o różnej barwie i wielkości) układanych na nawierzchni ziemnej – jest to niewątpliwie element historyczny zespołu, wymaga jednak prac konserwatorskich oraz wzmocnienie podbudowy. Brak wzmocnionej podbudowy która umożliwiałaby przeniesienie większych niż to było pierwotnie przewidziane obciążeń, a także wymywanie przez wodę opadową skutkuje zniszczeniem nawierzchni, która stała się nierówna i niespoista, a wjeżdżające na teren wokół muzeum ciężkie pojazdy dodatkowo ją uszkadzają. Dotychczas jako rozwiązanie stosowano instalację chodników / dojsć z betonu wylewanego o gładkiej nawierzchni, wydaje się to jednak być rozwiązaniem tymczasowym i niespójnym z charakterem obiektu.

3.3. STAW PARKOWY I RELIKTY STARORZECZA RZEKI WOLBÓRKI

Zlokalizowany w południowo-wschodniej części parku staw został utworzony w miejscu starorzecza rzeki Wolbórki, co jest widoczne na mapach historycznych terenu. Podczas prac związanych z przebudową terenu w latach 70. XX w zostały usypane wały ziemne od strony rzeki oraz wykopany staw zwany sadzawką. Był przez lata użytkowany przez miejscowych wędkarzy oraz ptaki wodne bytujące w tej okolicy. Dla łabędzi i kaczek ustawiono wówczas na stawie drewniany domek widoczny na ryc. 27.



Ryc. 44: staw parkowy, widok w kierunku północnym / fotografia ACAKA 2022

Aktualnie staw pozostaje ważnym elementem kompozycji parkowej, wymaga oczyszczenia z zalegającego materiału organicznego (liście etc), remontu i wzmocnienia nabrzeża oraz nowej aranżacji pozwalającej w pełni wykorzystać jego charakter oraz utworzone wokół niego wnętrze ogrodowe. Od strony południowej zbiornika znajduje się ciąg pieszo-jezdny o nawierzchni z elementów betonowych umożliwiający (również) dostęp do budynku amfiteatru – brak jednak rozwiązania dostępu do wody w celach rekreacyjnych – obserwacji przyrody. Od strony północnej, na wale rzeki Wolbórki (poza zakresem opracowania) znajduje się trakt komunikacyjny biegnący wzdłuż rzeki. Dostęp do wody (dla wędkarzy) możliwy jest dzięki schodom terenowym wbudowanym w nabrzeże – ich stan wymaga jednak remontu, podobnie jak przejście wokół zbiornika.

Ryc. 45: widok na staw z wału rzeki Wolbórki w kierunku kwartału zabudowy mieszkaniowej / fotografia ACAKA 2022



Ryc. 46: południowy brzeg stawu sąsiadujący z ciągiem pieszo-jezdnym i wejściem na teren parku / fotografia ACAKA 2022



Ryc. 47: wejście i wjazd na teren parku od strony ul. Ligii Morskiej i Rzecznej – ciąg pieszo jezdny – widoczny problem z brakiem odprowadzenia nadmiaru wód opadowych / fotografia ACAKA 2022



Relikty historycznego starorzecza rzeki Wolbórki u podstawy skarpy zachowane są dziś jedynie w warstwach geologicznych. W okresie intensywnych opadów czy wiosennych roztopów teren u podnóża skarpy pozostaje na długi czas zalewany a aleje parkowe są w tej lokalizacji trudnodostępne. Dodatkowe nadmierne nawodnienie tej części parku powoduje odprowadzenie wód opadowych z budynku pałacu oraz jego otoczenia bezpośrednio na skarpe.

Ryc. 48: aleje poniżej skarpy są zalewane w okresie intensywnych opadów i wiosennych roztopów / fotografia ACAKA 2022



Ryc. 49: przewód odprowadzający wodę opadową z dachów budynków zespołu pałacowego oraz bezpośredniego otoczenia pałacu / fotografia ACAKA 2022



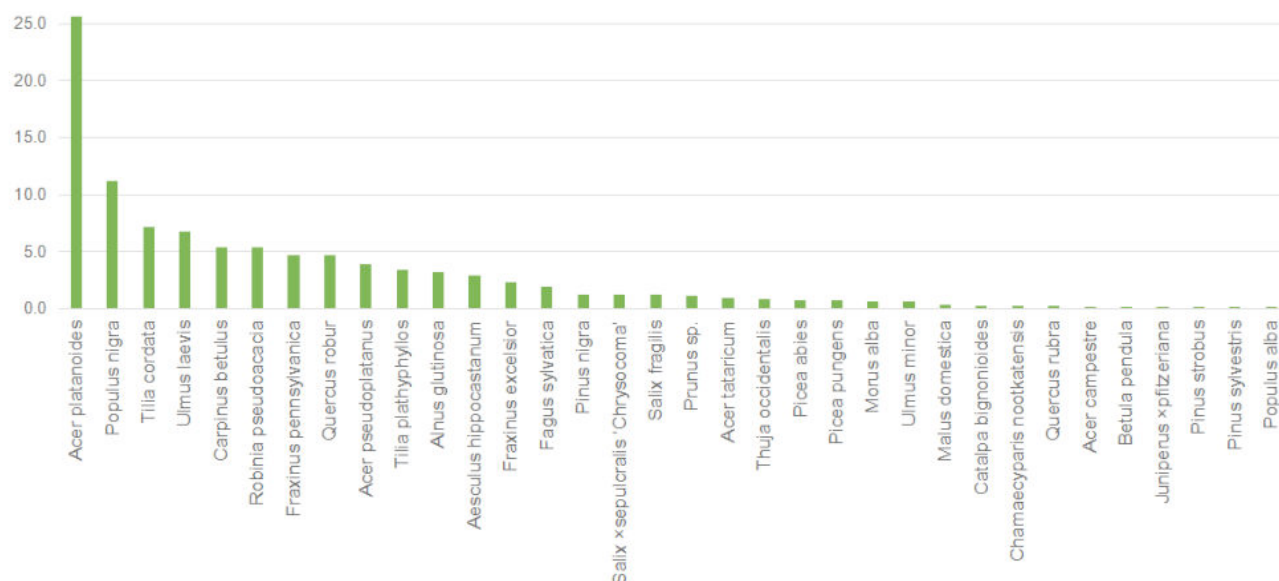
3.4. INWENTARYZACJA I ANALIZA DRZEWOSTANU PARKOWEGO

Inwentaryzację zieleni w parku w Tomaszowie Mazowieckim przeprowadzono w październiku i listopadzie 2022 r. Podczas pracy terenowej zbadano i oceniono następujące cechy drzew i krzewów:

- gatunek botaniczny,
- obwód pnia [cm] mierzony na wysokości 130 cm,
- obwód pnia [cm] mierzony na wysokości 5 cm dla drzew, których obwód na 130 cm nie przekracza 50 cm,
- powierzchnia zajmowana przez krzewy [m²],
- szacunkowa rozpiętość korony drzewa [m] (maksymalny jej zasięg z dokładnością do 1 m),
- szacunkowa wysokość drzewa lub uśredniona wysokość krzewów [m] (dokładność pomiaru dla drzew 2 m, dla krzewów 0,5 m),
- cechy morfologiczne (pokrój, deformacje, posusz, cechy świadczące o zaburzeniach statyki, ślady żerowania szkodników, choroby i inne),
- wartość drzewa (forma ochrony, okazowe parametry i walory wizualne),
- obecność gniazd ptaków.

3.4.1. CHARAKTERYSTYKA DRZEWOSTANU

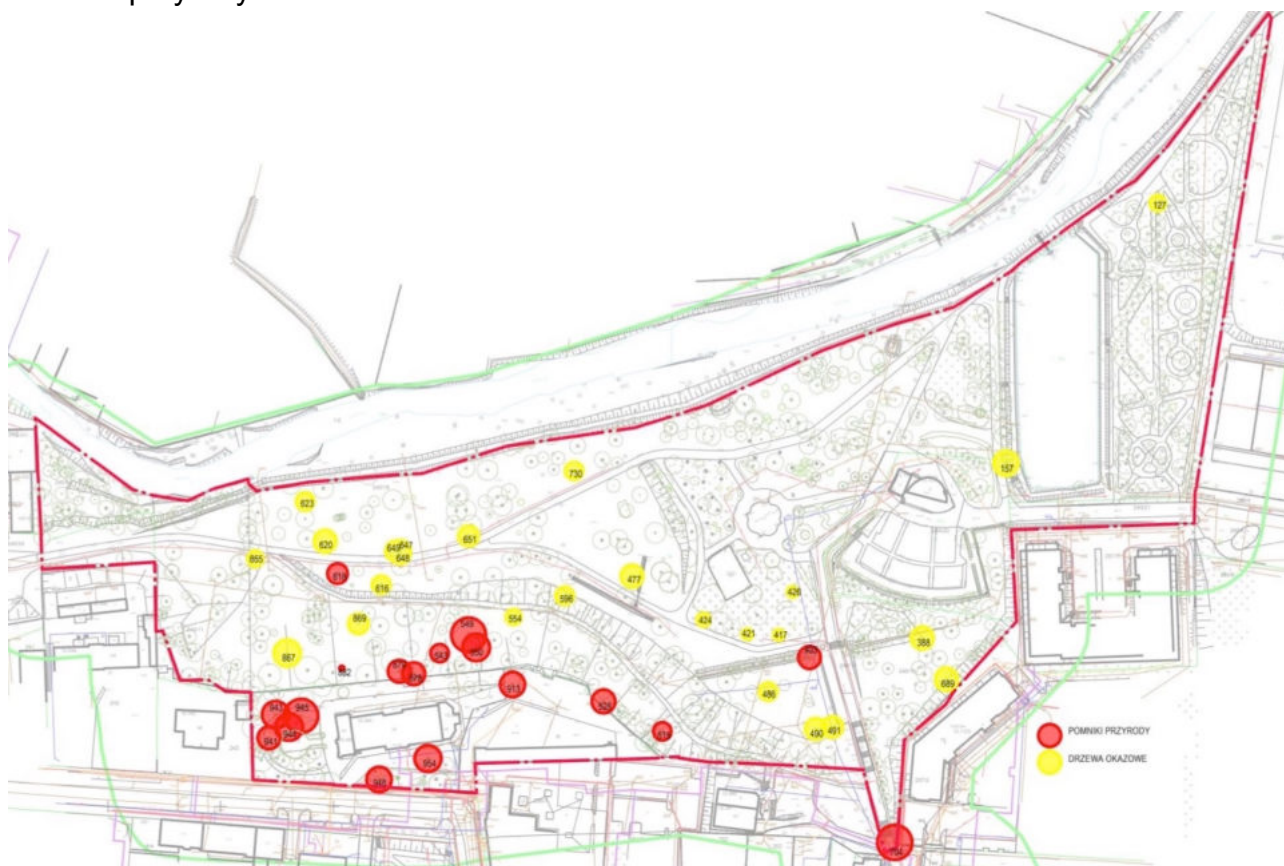
W parku zinwentaryzowano 812 drzew oraz 2,3 tys. m² krzewów i żywopłotów. Większość to drzewa liściaste. Spośród 34 gatunków drzew, 8 gatunki to drzewa iglaste. Najwięcej w parku rośnie klonów pospolitych, topól, lip i wiązów.



Ryc. 50: Udział % gatunków w drzewostanie / opracowanie Anna Więckowska 2022

3.4.2. DRZEWY OKAZOWE

W parku rośnie 18 pomników przyrody oraz 26 drzew o obwodach pni (mierzonych na 1,3 m wys.) kwalifikujących je do objęcia ochroną prawną jako pomniki przyrody¹³.



Ryc. 51: Pomniki przyrody i drzewa okazowe w Parku Solidarność / opracowanie Anna Więckowska 2022

¹³ wg Rozporządzenia Ministra Środowiska z dnia 4.12.2017 w sprawie kryteriów uznawania tworów przyrody żywej i nieożywionej za pomniki przyrody [Dz.U. 2017 poz. 2300]

WYKAZ POMNIKÓW PRZYRODY:

Etykieta	Gatunki (łac.)	Gatunki (pl.)	Obwody na 130 cm	Szer. korony [m]	Wys. [m]
403	<i>Quercus robur</i>	dąb szypułkowy	348	10	16
515	<i>Quercus robur</i>	dąb szypułkowy	355	8	19
528	<i>Quercus robur</i>	dąb szypułkowy	385	10	12
543	<i>Quercus robur</i>	dąb szypułkowy	359	8	16
549	<i>Quercus robur</i>	dąb szypułkowy	453	15	20
550	<i>Quercus robur</i>	dąb szypułkowy	337	12	20
618	<i>Alnus glutinosa</i>	olsza czarna	311	9	22
704	<i>Quercus robur</i>	dąb szypułkowy	357	15	22
878	<i>Quercus robur</i>	dąb szypułkowy	336	10	17
879	<i>Quercus robur</i>	dąb szypułkowy	339	10	17
882	<i>Quercus robur</i>	dąb szypułkowy	336	0	3.5
913	<i>Quercus robur</i>	dąb szypułkowy	341	11	13
941	<i>Quercus robur</i>	dąb szypułkowy	346	10	14
943	<i>Quercus robur</i>	dąb szypułkowy	341	12	20
944	<i>Quercus robur</i>	dąb szypułkowy	341	12	20
945	<i>Quercus robur</i>	dąb szypułkowy	418	15	19
948	<i>Quercus robur</i>	dąb szypułkowy	308	11	17
954	<i>Quercus robur</i>	dąb szypułkowy	317	11	15

WYKAZ DRZEW OKAZOWYCH:

Etykieta	Gatunki (łac.)	Gatunki (pl.)	Obwody na 130 cm	Szer. korony [m]	Wys. [m]
127	<i>Populus nigra</i>	topola czarna	407	7	22
157	<i>Populus nigra</i>	topola czarna	389	11	22
388	<i>Ulmus laevis</i>	wiąz szypułkowy	337	10	19
417	<i>Thuja occidentalis</i>	żywotnik zachodni	128	5	11
421	<i>Thuja occidentalis</i>	żywotnik zachodni	115	5	11
424	<i>Thuja occidentalis</i>	żywotnik zachodni	127	6	11
426	<i>Thuja occidentalis</i>	żywotnik zachodni	159	5	11
477	<i>Alnus glutinosa</i>	olsza czarna	380	10	19
486	<i>Alnus glutinosa</i>	olsza czarna	289	8	19
490	<i>Alnus glutinosa</i>	olsza czarna	323	9	22
491	<i>Alnus glutinosa</i>	olsza czarna	278	9	21

Etykieta	Gatunki (łac.)	Gatunki (pl.)	Obwody na 130 cm	Szer. korony [m]	Wys. [m]
554	<i>Carpinus betulus</i>	grab pospolity	260	7	16
596	<i>Acer platanooides</i>	klon pospolity	335	8	16
616	<i>Alnus glutinosa</i>	olsza czarna	240+205	8	18
620	<i>Ulmus laevis</i>	wiąz szypułkowy	308	10	17
623	<i>Carpinus betulus</i>	grab pospolity	222	8	17
633	<i>Ulmus laevis</i>	wiąz szypułkowy	321	9	18
647	<i>Carpinus betulus</i>	grab pospolity	206	9	17
648	<i>Carpinus betulus</i>	grab pospolity	214	9	17
649	<i>Carpinus betulus</i>	grab pospolity	208	9	17
651	<i>Carpinus betulus</i>	grab pospolity	230	9	16
689	<i>Robinia pseudoacacia</i>	robinia akacjowa	325	10	20
730	<i>Quercus robur</i>	dąb szypułkowy	350	8	18
855	<i>Alnus glutinosa</i>	olsza czarna	274	7	17
867	<i>Ulmus laevis</i>	wiąz szypułkowy	262+222+192+114	9	18
869	<i>Pinus strobus</i>	sosna wejmutka	197	9	18



Ryc. 52: analiza dendrochronologiczna drzewostanu parkowego / opracowanie Anna Więtkowska 2022

3.4.3. ANALIZA WIEKOWA DRZEW

Występujące w parku drzewa zwaloryzowano pod względem ich wieku¹⁴ i pogrupowano w przedziały wiekowe określone na podstawie historii parku:

- drzewa z 5 grupy wiekowej pochodzące sprzed 1812 r.
- drzewa z 4 grupy wiekowej przedział wiekowy 1812 - 1866 r.
- drzewa z 3 grupy wiekowej przedział wiekowy 1867 - 1930 r.
- drzewa z 2 grupy wiekowej przedział wiekowy 1931 - 1949 r.
- drzewa z 2 grupy wiekowej przedział wiekowy 1950 - 2022 r.

3.5. ISTNIEJĄCE OBIEKTY BUDOWLANE NALEŻĄCE DO HISTORYCZNEGO ZESPOŁU

3.5.1. PAŁAC OSTROWSKICH / SIEDZIBA MUZEUM

Budynek, choć znajduje się poza zakresem niniejszego opracowania, stanowi niewątpliwie najważniejszy obiekt i dominantę zespołu. Pałac jest w dobrym stanie technicznym, jednak z uwagi na wskazany wyżej brak powiązania z parkiem zatracił istotny element swojego charakteru – romantycznego pałacu w zespole krajobrazowym w stylu angielskim.

Ryc. 53: przestrzeń przed elewacją południową pałacu / muzeum – od frontu, od strony ulicy POW – widok od zachodu / fotografia ACAKA 2022



Ryc. 54: przestrzeń przed elewacją południową pałacu / muzeum – od frontu, od strony ulicy POW – widok od wschodu / fotografia ACAKA 2022



¹⁴ Na podstawie tabeli wiekowej drzew opracowanej przez prof. Longina Majdeckiego

Ryc. 55: przestrzeń przed elewacją północną pałacu / muzeum – od strony parku użytkowana jako niereprezentacyjne techniczne zaplecze / fotografia ACAKA 2022



Brak jest powiązania komunikacyjnego budynku i wydzielonej przestrzeni wokół niego z parkiem – na krawędzi skarpy znajduje się ogrodzenie uniemożliwiające dostęp do terenów zieleni zlokalizowanych poniżej skarpy. Od strony północnej teren wokół pałacu użytkowany jest jako zaplecze techniczne Muzeum, gdzie znajdują się elementy pomocnicze, niereprezentacyjne, takie jak trzepaki, śmietniki, etc. Otoczenie pałacu wymaga przekształcenia, które pozwoliłoby wzbogacić program muzeum o wystawy plenerowe czy inne imprezy organizowane na powietrzu – z wykorzystaniem walorów zabytkowego parku, na terenie którego znajduje się obiekt i z którym historycznie jest związany.

Należy również wskazać, że brak rozwiązań dotyczących nawierzchni utwardzonych wokół pałacu oraz systemu odprowadzania wody deszczowej (roztopowej) skutkuje degradacją ścian fundamentowych budynku. Ze względu na utracone walory użytkowe historycznego bruku wokół pałacu zostały utworzone chodniki / przejścia o nawierzchni z wylewanego betonu, których forma nie jest adekwatna do historycznego kontekstu terenu wokół pałacu – muzeum.

Ryc. 56: zawilgocone ściany fundamentowe budynku / fotografia ACAKA 2022



3.5.2. DAWNA STAJNIA I WOZOWNIA

Budynek dawnej stajni i wozowni jest jedynym istniejącym do dziś obiektem z zespołu zabudowań gospodarczych przynależnych do Zespołu Pałacowo-Parkowego w Tomaszowie Mazowieckim. Obiekt jest użytkowany jako magazyn, garaż – jest w nim bowiem przechowywany zabytkowy ciągnik artyleryjski – militarny zabytek ruchomy, stanowiący okazjonalną atrakcję miejską. Budynek wymaga remontu oraz adaptacji jako obiekt pomocniczy dla muzeum. Dawny dziedziniec gospodarczy, zlokalizowany od strony wschodniej pałacu – muzeum jest aktualnie użytkowany jako parking. Nawierzchnia z kamiennego bruku ze względu na brak odpowiedniej podbudowy (nie była przewidziana do obciążeń ruchem tak ciężkich pojazdów) została znacznie zdegradowana i wymaga remontu.

*Ryc. 57: budynek dawnej
stajni i wozowni oraz
podwórze gospodarcze –
aktualnie wykorzystywane
jako parking / fotografia
ACAKA 2022*



*Ryc. 58: dziedziniec
gospodarczy i ROSI –
zabytkowy półgąsienicowy
transporter
opancerzony produkcji
niemieckiej typu
Sd.Kfz. 251.IV z okresu II
wojny światowej / fotografia
ze zbiorów Muzeum
w Tomaszowie
Mazowieckim;
www.muzeumtomaszow.pl*



3.5.3. HISTORYCZNE OGRODZENIE TERENU

Od strony ul. POW teren parku przynależny do Muzeum jest ogrodzony – historyczne ogrodzenie z elementów stalowych, nitowanych, na murowanej podmurówce, z reprezentacyjnymi bramami, zostało częściowo zrekonstruowane. Uzupełnienie wymaga jedynie fragment tego ogrodzenia od strony południowo-wschodniej, przy granicy z działką sąsiednią, użytkowaną przez sąd rejonowy oraz zespołem centrum handlowego. Od strony zachodniej i częściowo na krawędzi skarpy od strony parku, zainstalowano ogrodzenie o podobnej formie jak od frontu, jednak pozostała część wygradzenia terenu wokół pałacu wykonana jest ze stalowej siatki. Ogrodzenie w tej części znajduje się poza zakresem niniejszego opracowania.



*Ryc. 59: reprezentacyjna brama od
strony ul. POW / fotografia ACAKA
2022*

Ryc. 60: ogrodzenie oddzielające teren wokół pałacu – muzeum od części gospodarczej – aktualnie parkingu / fotografia ACAKA 2022



Na fotografiach z lat 30. XX w. widoczne jest wygrozdzenie budynku od dziedzińca gospodarczego wykonane z drewnianych sztachet – aktualnie podobne wygrozdzenie, choć o zmienionym układzie i przebiegu, wykonane jest ze stalowej siatki w podmurówce betonowej – z furtą.

Ryc. 61: fragment reliktów murów zabudowań części gospodarczej – przy krawędzi skarpy / fotografia ACAKA 2022



Ryc. 62: fragment reliktów murów zabudowań części gospodarczej oraz elementy kamienne i gruz zgromadzony przy krawędzi skarpy / fotografia ACAKA 2022



Ryc. 63: teren pomiędzy pałacem a wtórnym ogrodzeniem na krawędzi skarpy / fotografia ACAKA 2022



Na krawędzi skarpy, od strony wschodniej, znajdują się relikty dawniej istniejących w tej lokalizacji budynków gospodarczych / z muru wykonanego z cegły. Część z nich nie pochodzi z okresu budowy czy przebudowy pałacu – co można wnioskować z rodzaju użytej cegły (cegła dziurawka). Pomiędzy (wtórnym) wygrodeniem terenu parku przypałacowego i pałacu zostały zgromadzone też relikty elementów kamiennych – detalu architektonicznego i gruz – teren wymaga uporządkowania oraz aranżacji adekwatnej dla tej prestiżowej lokalizacji i jej historycznego kontekstu.

Dla utrzymania statyki niezbędnej dla funkcji muru oporowego w tej lokalizacji (na krawędzi skarpy) oraz ze względu na aktualny stan techniczny istniejących reliktyw niezbędne są roboty budowlane wzmacniające konstrukcję oraz roboty konserwatorskie muru.



Ryc. 64: ceglany na krawędzi skarpy – relikty zlokalizowanych tam niegdyś budynków gospodarczych - widok od strony parku / fotografia ACAKA 2022



Ryc. 65: ceglany na krawędzi skarpy – relikty zlokalizowanych tam niegdyś budynków gospodarczych - widok od strony parku / fotografia ACAKA 2022

3.6. OBIEKTY I DROBNE FORMY ARCHITETKONICZNE ZAINSTALOWANE WSPÓŁCZEŚNIE

3.6.1. AMFITEATR : SCENA PLENEROWA + BUDYNEK ZAPLECZA

Tradycja organizowania na terenie parku występów teatralnych czy koncertów sięga 2 połowy XIX w. Wybudowana w ramach czynu społecznego w latach 60. XX w. żelbetowa muszla koncertowa musiała zostać rozebrana z uwagi na zły stan techniczny. Zlokalizowany tuż przy scenie budynek zaplecza – zachowany do dziś

znajduje się również w złym stanie technicznym, dlatego projekt przewiduje jego rozbiórkę. Ze względu na potrzebę organizacji na terenie Parku Solidarności imprez plenerowych, a także niewątpliwie pozytywną tradycję identyfikacji parku z wydarzeniami kulturalnymi przewidziano budowę nowych obiektów dla pełnienia tej funkcji. Jako naturalną, ukształtowaną właśnie w formie amfiteatralnej widownię można i należy wykorzystać, jak to było dawniej, zbocze skarpy. Skarpa w tej lokalizacji jest narażona na rozmywanie podczas ulewnych deszczy i wymaga interwencji związanej z odprowadzaniem nadmiaru wód opadowych.

Ryc. 66: budynek zaplecza dawnej sceny plenerowej, w tle widoczny budynek mieszkalny na miejscu browaru / fotografia ACAKA 2022



Ryc. 67: relikty sceny plenerowej / fotografia ACAKA 2022



Ryc. 68: ulegająca erozji skarpa w lokalizacji siedzisk amfiteatru / fotografia ACAKA 2022



3.6.2. FONTANNA PARKOWA

Wybudowana podobnie jak scena plenerowa, w tzw. „czynie społecznym”, fontanna była niewątpliwą atrakcją Parku Solidarności. Cztery postacie niedźwiedzi ustawione przy wspartej na czterech słupach misie fontannowej nawiązywać miały do herbu miasta. Niecka fontannowa wykonana została z betonu niskiej jakości, dodatkowo fontanna wymaga wykonania nowej technologii fontannowej

umożliwiającej pracę wody w obiegu zamkniętym. Ze względu na ogólny zły stan techniczny obiektu projekt przewiduje odtworzenie fontanny poprzez rekompozycję bryły wraz z regulacją układu urbanistycznego polegającą na przesunięciu fontanny na zbieg osi ul. Ligii Morskiej i Recznej oraz głównych schodów do parku z wejścia od strony ul. Browarnej.



Ryc. 69: fontanna w Parku Solidarność, widok ogólny / fotografia ACAKA 2022



Ryc. 70 : fontanna w Parku Solidarność, detale / fotografia ACAKA 2022

3.6.3. RZEŻBY OGRODOWE

Wykonane w późnych latach 70. XX w formy przestrzenne zostały wykonane jako odlewy z białego cementu i gysu, ze względu na brak zabezpieczenia obiektów przed wpływem opadów i zmian temperatur oraz ewentualnych prac konserwacyjnych jak i materiały z których je wykonano aktualnie są w złym stanie technicznym, częściowo uszkodzone i porośnięte glonami.



Ryc. 71: rzeźba parkowa nr 01 / stan 2022



Ryc. 72: rzeźba parkowa nr 02 / stan 2022



Ryc. 73: rzeźba parkowa nr 03 / stan 2022



Ryc. 74: rzeźba parkowa nr 04 / stan 2022



Ryc. 75: rzeźba parkowa nr 05 / stan 2022



Ryc. 76: rzeźba parkowa nr 06 / stan 2022



Ryc. 77: rzeźba parkowa nr 07 / stan 2022



Ryc. 78: rzeźba parkowa nr 08 / stan 2022

3.6.4. ELEMENTY MAŁEJ ARCHITEKTURY

Na terenie parku Solidarność brak elementów małej architektury pochodzących z epoki powstania pałacu. Przy pałacu / muzeum znajdują się malowane na zielono ławki o formie historyzującej, z profilowanym siedziskiem z drewnianych szczepelin, na terenie Parku Solidarność, poniżej skarpy ławki z siedziskiem i oparciem z deski drewnianej montowanej na żeliwnym stelażu. Kosze na śmieci znajdujące się na terenie mają różne formy – postulowane jest ujednolicenie form elementów małej architektury na całym terenie zespołu.

3.6.5. BRAMA DO PARKU OD STRONY UL. BROWARNEJ I WSPÓŁCZESNA CZĘŚĆ OGRODZENIA

Istotnym elementem identyfikacji przestrzeni Parku Solidarność jest brama wejściowa do parku od strony ul. Browarnej wykonana z muru łączonego z wielobarwnych elementów kamiennych, w sposób analogiczny jak trzon fontanny parkowej. (piaskowiec czerwony – kamień lokalny). Wrota bramy ażurowe, z ozdobnych stalowych prętów oraz zamontowanego do części murowanej nazwy parku wykonanej również z elementów stalowych, malowanych. Fotografie archiwalne pokazują ten sam mur otynkowany, zaś wrota bramy zostały wymienione na formę nawiązującą do historycznego ogrodzenia pałacu od strony ul. POW.

Obiekt wymaga podstawowych zabiegów konserwatorskich – oczyszczenia i uzupełnienia ewentualnych uszkodzonych fragmentów muru oraz elementów stalowych. Mur ogrodzenia (poza bramą wejściową) jest na tym odcinku w znacznym stopniu porośnięty bluszczem. Elementy ozdobne napisu należy wymienić również ze względu na charakterystyczny, zastrzeżony dla NSZZ Solidarność, krój pisma, który został zastosowany.



Ryc. 79: brama wejściowa do parku od strony ul. Browarnej, stan 2022 / fotografia ACAKA

Ryc. 80: brama wejściowa do parku od strony ul. Browarnej, 1981 / reprodukcja za : Janina Święterzecka, Wanda Ceglarska, Zofia Jasińska : Ewidencja zabytkowej zieleni Parku XX lecia PRL



Wzdłuż południowej granicy Parku Solidarność, na krawędzi skarpy, w miejscach styczności z działkami sąsiednimi, użytkowanymi w różny sposób, znajdują się również elementy ogrodzeń wykonanych z różnych materiałów i o zróżnicowanej formie. Część z nich znacznie odbiega od standardów estetycznych tej przestrzeni i wymaga rozbiórki (ogrodzenia z prefabrykowanych elementów betonowych, często montowane w sposób przypadkowy i znajdujące się w złym stanie technicznym), jednak część z nich znajduje się poza terenem działki parku – poza terenem należącym do inwestora – miasto Tomaszów.

Ryc. 81: ogrodzenie z betonowych elementów prefabrykowanych – od strony terenu Sądu Rejonowego / fotografia ACAKA 2022



Ryc. 82: narożnik dziedzińca gospodarczego (parkingu) przy pałacu i ogrodzenie od strony terenu Sądu Rejonowego, postulowana lokalizacja wejścia na teren przy Muzeum / fotografia ACAKA 2022



Od strony Osiedla Browarna park oddzielony jest ogrodzeniem o współczesnej formie, z siatki z prętów zgrzewanych, podobnie od strony zespołu boisk sportowych. Od strony działki rzeki Wolbórki brak jakiegokolwiek ogrodzenia, na ziemnym wale znajduje się ścieżka ziemna, poza granicami parku. Również od strony zachodniej i ul. Warszawskiej brak wydzielenia terenu czy też bramy wejściowej – asfaltowa aleja prowadzi bezpośrednio do swojej kontynuacji w parku, a na terenach zielonych jej towarzyszących znajduje się m.in. plac zabaw dla dzieci.

3.7. ELEMENTY INFRASTRUKTURY TECHNICZNEJ

3.7.1. OŚWIETLENIE TERENU

Oświetlenie terenu parku jest elementem współczesnym, wprowadzonym podczas prac związanych z jego rewaloryzacją w latach 60. XX w. Zainstalowano wówczas (co jest widoczne na archiwalnych fotografiach) latarnie o formie historyzującej, nawiązującej do dekoracyjnych latarni gazowych. Podczas późniejszych remontów parku, latarnie wymieniono na modne wówczas współczesne formy kuli świetlnej (lata 90. XX w). Ze względu na zły stan techniczny oraz brak możliwości adaptacji do współczesnych rozwiązań dotyczących oświetlenia terenów publicznych oraz starowania światłem, a także ze względu na konieczność zmiany technologicznej i oszczędności energii wszystkie te elementy wymagają wymiany. Na terenie wydzielonego parku przypałacowego brak latarni parkowych – na elewacji budynku oraz na bramach wjazdowych zamontowane są wieloboczne oprawy oświetleniowe, zamontowane tu jednak, jak się zdaje, współcześnie.

Ryc. 83: latarnia parkowa z oprawą w formie kuli / fotografia ACAKA 2022



Ryc. 84: oprawy oświetleniowe zamontowane na elewacji budynku pałacu - muzeum / fotografia ACAKA 2023



3.7.2. SIECI INFRASTRUKTURY

Dla zapewnienia dostępu do sieci elektroenergetycznej zespołu sceny i jej zaplecza zainstalowano betonowe słupy elektroenergetyczne. Niewątpliwie są to elementy wtórne i nieadekwatne do charakteru parku konieczna jest zatem przebu-

dowa przyłączy i sieci na terenie działki polegająca na demontażu tych elementów i zastąpieniu ich sieciami skablowanymi.

Do budynku zaplecza sceny przebiega również napowietrzna sieć telekomunikacyjna na słupach betonowych. Tą sieć również należy przebudować na skablowane przyłącze ziemne światłowodowe.

Przebudowy wymaga też istniejąca na terenie parku instalacja kanalizacji deszczowej ze względu na jej niewystarczającą przepustowość oraz zły stan techniczny, który powoduje powstawanie zastoin wody deszczowej na nawierzchniach.

Sieć kanalizacji sanitarnej aktualnie w formie szamba szczelnego dla potrzeb budynku zaplecza sceny wymaga przebudowy i przyłączenia do przebiegającej przez park sieci miejskiej kanalizacji sanitarnej.

4. Oczekiwane efekty prac konserwatorskich

Zespół pałacowo-parkowy w Tomaszowie Mazowieckim jako historyczny teren zieleni komponowanej jest zabytkiem specyficznym ze względu na swój charakter, a jego substancja zabytkowa jest żywa i podlega zmianom w czasie, może też – i powinna – być uzupełniana.¹⁵ Ze względu na zmianę sposobu użytkowania terenu parku, który historycznie był terenem zieleni o charakterze prywatnym, użytkowanym jedynie przez właścicieli majątku, a który w latach powojennych został adaptowany jako przestrzeń publiczna i jako taki jest użytkowany aktualnie, brak możliwości przywrócenia wszystkich elementów historycznej kompozycji. Planowane prace konserwatorskie zakładają zatem rekonstrukcję niektórych elementów w celach edukacyjno-informacyjnych, zachowując późniejsze nawarstwienia świadczące o zmianach w czasie, które zyskały już charakter sentymentalny dla mieszkańców miasta, który niewątpliwie brali czynny udział w urządzeniu parku miejskiego.

Głównym celem planowanej inwestycji jest rewaloryzacja i rewitalizacja zespołu parkowego ze względu na jego bardzo istotne znaczenie w przestrzeni miasta Tomaszowa Mazowieckiego. Po zakończeniu prac Park Solidarność ma szansę stać się reprezentacyjnym terenem zieleni publicznej, a ze względu na swoje powiązanie z instytucjami kultury – najważniejszym obiektem o tym charakterze w mieście.

WNIOSKI KONSERWATORSKIE I PROGRAM INWESTYCJI

4.1. UKŁAD KOMPOZYCYJNY I KOMUNIKACYJNY PARKU

Ze względu na zmiany sposobu użytkowania parku, które stopniowo dokonywały się już od początku XX w oraz aktualną funkcję terenu – ogólnodostępnego parku miejskiego, próba przywrócenia układu kompozycyjnego terenu z epoki (czyli z czasu budowy lub z czasu przebudowy pałacu Ostrowskich) nie jest możliwa ani też celowa. Projekt rewaloryzacji parku – zespołu pałacowo-parkowego przewiduje jednak realizację elementów, które poza znaczeniem sentymentalnym (Park Solidarność wciąż bywa nazywany Hrabskim Ogrodem) czy edukacyjnym umożliwią realizację niezbędnych funkcji rekreacyjno-kulturalnych terenu:

- 4.1.1. Przywrócenie połączenia komunikacyjnego i kompozycyjnego terenu zieleni związanego bezpośrednio z pałacem / muzeum, zlokalizowanego na skarpie i dostępnego z poziomu ulicy POW z terenem Parku Solidarność zlokalizowanego w dolinie rzeki Wolbórka, poniżej skarpy. Połączenie wizualne należy wykonać poprzez demontaż istniejącego nieadekwatnego ogrodzenia z siatki i przebudowę ogrodzenia zlokalizowanego na krawędzi skarpy. Dodatkowo dla umożliwienia obser-

¹⁵ zalecenia dotyczące ochrony i konserwacji ogrodów historycznych określone zostały w ramach tzw. *Karty Florenckiej* / Międzynarodowej Karty Ogrodów IFLA-ICOMOS z 1981

wacji parku i organizacji imprez plenerowych przez muzeum przewidziano aranżację tarasu przy północnej elewacji muzeum – z widokiem na park. Połączenie komunikacyjne – przejście – należy wykonać z oparcia o zachowane materiały archiwalne (historyczne plany i pomiary parku) oraz analizę nachylenia oraz nośności gruntu skarpy.

- 4.1.2. Teren dawnego podwórza gospodarczego zespołu budynków należących do pałacu / muzeum należy zaadaptować jako przestrzeń pomocniczą muzeum (np. dla organizacji wernisaży czy wystaw plenerowych w tym już odbywających się prezentacji sprzętu ruchomego) z ograniczeniem jej wykorzystywania jako parking (jedynie dla pojazdów uprzywilejowanych, ewentualnie pracowników i gości muzeum) ze względu na ochronę drzewostanu oraz statyki skarpy. Należy również wykonać prace remontowo-renowacyjne dla nawierzchni z elementów kamiennych, aktualnie znacznie zdegradowanej, przewidującej wymianę podbudowy oraz instalację systemu odprowadzenia nadmiaru wód opadowych / roztopowych (np. drenaż wgłębny lub częściowo odwodnienie liniowe).
- 4.1.3. Zachowanie osi kompozycyjnej ulicy Browarnej ze schodami terenowymi na skarpie oraz symbolicznym zaznaczeniem lokalizacji historycznego sadu pałacowego znanego z ikonografii i jego geometrycznego, kwaterowego układu, w powiązaniu z osią wejścia od ul. Browarnej. Dodatkowo, dla podkreślania układu przewidziano drobną korektę lokalizacji fontanny parkowej¹⁶ poprzez jej przesunięcie dokładnie na oś schodów terenowych.
- 4.1.4. Zachowanie (wtórnej) osi komunikacyjnej dojazdu do strefy imprez kulturalnych w parku (scena plenerowa i tzw. amfiteatr) i połączenie z ulicą Ligii Morskiej i Rzecznej; przebudowa istniejącego ciągu pieszo-jezdnego wzdłuż granicy z osiedlem mieszkaniowym. W tej lokalizacji przewidziano ponadto podkreślenie wnętrza ogrodowego związanego ze stawem oraz umożliwienie jego obserwacji wraz z daleką perspektywą na historyczną zabudowę przemysłową lewego brzegu Wolbórki. Na osi stawu projekt przewiduje instalację schodów terenowych ukształtowanych tarasowo – do siedzenia oraz montaż 2 fontann pływających (gejzerów) na wodzie, które poza atrakcyjnym wyglądem pełnić będą funkcję napowietrzania / natleniania wody w zbiorniku. Projekt zakłada również przywrócenie na powierzchni stawu tzw. „domku dla łabędzi”.
- 4.1.5. Utrzymanie linearnego układu komunikacyjnego parku wzdłuż rzeki Wolbórki i postulowanie wykonania przestrzennych łączników z innymi miejskimi terenami zieleni zlokalizowanymi wzdłuż rzeki. W ramach prac związanych z rewaloryzacją terenu należy dokonać jedynie niewielkich korekt przebiegu istniejących alei (pochodzących z czasów przebudowy w 2 połowie XX w) ze względu na ochronę systemów korzeniowych zabytkowych drzew oraz nadanie im bardziej krajobrazowego charakteru traktów nieprostokreślnych, a celowo nawiązujących do dawnego swobodnego przebiegu alei ziemnych znanego z ikonografii.
- 4.1.6. Utrzymanie ścieżki / alei pieszej na skarpie, wzdłuż południowej granicy parku od ul. Browarnej do terenu Muzeum. Aleja umożliwia komunikację z budynkiem Miejskiego Centrum Kultury Browarna i dalej poprzez przewidziane do budowy schody terenowe z terenem wokół Muzeum przewidzianym do zagospodarowania na wystawy i imprezy plenerowe.
- 4.1.7. Wymiana nawierzchni pieszych alei parkowych na nawierzchnie przepuszczalne dla wody i nawiązujące do historycznego charakteru przestrzeni parku. Nawierzchnie przepuszczalne nie zatrzymują wody opadowej i roztopowej na powierzchni, umożliwiają też jej swobodny obieg w gruncie i właściwe nawadnianie zieleni parkowej oraz utrzymanie prawidłowych stosunków wodnych na terenie parku.

¹⁶ Fontanna, choć jest elementem współczesnym, pochodzącym z lat 70. XX w, trwale związała się z publiczną przestrzenią parku; ze względów technicznych konieczna jest jej przebudowa – co opisano w pt. 3.6.2.

4.2. ZIELEŃ PARKOWA

Niewątpliwie Park Solidarność (i powiązany z nim park przypałacowy) wymaga stałej ochrony i prowadzenia stałe prac konserwatorskich dotyczących zieleni. Znaczna część tych prac wymaga nadzoru ze strony Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, a także udziału specjalistów w zakresie zabytkowych zespołów zieleni, arborystów i dendrologów. Do podstawowych zabiegów pielęgnacyjnych w zakresie zieleni w parku należą:

- Wycinki sanitarne drzew zagrażających bezpieczeństwu
- Usuwanie wiatrołomów oraz posuszu
- Przycinanie krzewów
- Pielęgnacja bylin
- Koszenie trawników

Program prac konserwatorskich dla zieleni na terenie parku przewiduje:

- 4.2.1. Teren znanych z ikonografii dawnych ogrodów użytkowych i sadu przewiduje się odtworzyć jedynie za pomocą układu alei nawiązującego do historycznej kompozycji układu kwaterowego. Układ w powiązaniu z osią kompozycyjną ulicy Browarnej i placem z fontanną parkową. Wokół fontanny przewidziano bogate nasadzenia róż.
- 4.2.2. Ze względu na bezpieczeństwo użytkowników przewidziano wycinki sanitarne topól wokół tzw. amfiteatru – widowni ukształtowanej sztucznie na skarpie. W miejsce topól przewidziano nasadzenia grabów, widownię zaś przewidziano do wykorzystania poza terminem imprez plenerowych jako ławkę piknikową. Dla wzmocnienia nawierzchni i zabezpieczenia trawy w tej lokalizacji przewidziano instalację siatki z włókien polipropylenowych w wierzchniej warstwie gleby.
- 4.2.3. W przestrzeni dodanej do terenu parku, użytkowanej w końcu XX w jako tzw. miasteczko ruchu drogowego przewidziano demontaż zdegradowanych nawierzchni bitumicznych oraz budowę placu zabaw o charakterze ekologicznym – urządzenia do zabawy z drewna i lin montowane na nawierzchni organicznej (z kory lub zrębków), nasadzeniami niskich roślin bezpiecznych dla dzieci (nietrujące, niekłójące, etc). Istniejące w tej przestrzeni drzewa, aktualnie znacznych już rozmiarów, uniemożliwiają wykorzystanie terenu dla jazdy na rowerze, stanowią jednak cenny element mikroklimatu (i cień) w dni upalne dla strefy zabaw dla dzieci. Szpaler drzew (aleję) przy wschodniej granicy parku przewidziano uzupełnić o nasadzenia krzewów umożliwiających separację wizualną przestrzeni rekreacyjnej parku (i strefy zabaw) od terenów sportowych sąsiedniego zespołu boisk RKS Lechia Tomaszów Mazowiecki
- 4.2.4. W ramach inwestycji przewidziano aranżację wnętrza ogrodowego związanego ze stawem – w ramach projektu zieleni przewidziano liczne atrakcyjne nasadzenia drzew, krzewów i bylin nadwodnych, oraz oczyszczenie stawu z roślinności inwazyjnej (moczarki kanadyjskiej) na rzecz przywrócenia pierwotnego charakteru zbiornika w którym dominującym gatunkiem jest grążel żółty.
- 4.2.5. Poniżej skarpy, w dawnej lokalizacji starorzecza Wolbórki, gdzie tymczasowo jest odprowadzana woda opadowa z terenu przy muzeum przewidziano aranżację ogrodu deszczowego z instalacją rozsączającą wodę oraz licznymi nasadzeniami roślin charakterystycznych dla terenów podmokłych, w nawiązaniu do dawnego starorzecza Wolbórki.
- 4.2.6. Na terenie parku Solidarność (poniżej skarpy) ze względu na istniejący drzewo- stan przewidziano jedynie prace pielęgnacyjne oraz punktowe nasadzenia krzewów czy bylin wzbogacających wizualnie przestrzeń parku poniżej poziomu koron drzew. Na trawnikach przewidziano dodatkowe nasadzenia roślin cebulowych.

- 4.2.7. Na skarpie przewidziano jedynie dosadzenie roślin wzbogacających istniejące runo parkowe oraz w miejscach gdzie teren parku graniczy z innymi terenami (i ich mało reprezentacyjnymi ogrodzeniami) – nasadzenia pnączy
- 4.2.8. Wokół pałacu / muzeum w ramach inwestycji przewidziano prace pielęgnacyjne drzewostanu oraz nasadzenia – w znacznej części roślin zimozielonych (rózane-czniki, barwinek) oraz na krawędzi skarpy. W miejscu lokalizacji nieistniejącej dziś oficyny pałacowej, przy krawędzi skarpy przewidziano aranżację ogrodu edukacyjnego. Ogród edukacyjny połączony z lapidarium ma charakter sezonowy – rośliny mają być sadzone w donicach ustawionych na nawierzchni utwardzonej (odwzorowującej rzut oficyny), dobór gatunkowy oparty został na materiałach historycznych dotyczących roślin dawniej uprawianych w ogrodach powiązanych z pałacem (rośliny barwierskie, zioła, etc).

4.3. STAW PARKOWY

- 4.3.1. W ramach projektu przewidziano oczyszczenie stawu parkowego polegające na refulacji¹⁷ – wypompowaniu zalegającego mułu i zanieczyszczeń organicznych ze zbiornika. Pozyskany w ten sposób materiał należy przebadac pod względem składu i ewentualnej obecności substancji toksycznych, a następnie utylizować lub przeznaczyć do wykorzystania w innym miejscu niż park miejski. Kategorycznie zabrania się prowadzić prac refulacyjnych innymi metodami i składować jakiegokolwiek materiałów z urobku na terenie parku. Nie jest również możliwe usuwanie urobku ze stawu parkowego bezpośrednio do rzeki Wolbórki.
- 4.3.2. Brzegi zbiornika należy zabezpieczyć przed osuwaniem i rozmywaniem za pomocą wyłożenia skarpy grobli naturalną biodegradowalną tkaniną – matą kokosową – na czas wzrostu roślin. Zbiornik stawu parkowego w ramach rewaloryzacji zostanie dodatkowo wyposażony w dwie fontanny pływające typu gejzer, których główną funkcją jest wymuszenie obiegu wody i jej napowietrzanie. W ramach programu konserwacji dla zbiornika zostaną również wyremontowane stawidła, które zatrzymują poziom wody w stawie i ograniczają jej odpływ w sposób regulowany do rzeki Wolbórka. Dodatkowym elementem technicznym, który jest niezbędny na terenie parku będzie urządzenie wodne – ssak wraz z zaworem dla celów pobierania wody p-poż.

4.4. BUDYNKI I DROBNE FORMY ARCHITEKTONICZNE

- 4.4.1. W ramach inwestycji nie przewidziano jakichkolwiek prac związanych z budynkiem pałacu / muzeum – dominanty i najważniejszego elementu zespołu pałacowo-parkowego z wyjątkiem instalacji iluminacji tego budynku (oprawy montowane w posadzce, barwy białej neutralnej) według oddzielnego opracowania – Projektu technicznego iluminacji Pałacu Ostrowskich¹⁸.
- 4.4.2. W ramach inwestycji nie przewidziano prac związanych z budynkiem dawnej wozowni – z wyjątkiem przebudowy nawierzchni jej dziedzińca gospodarczego oraz przebudowy instalacji kanalizacji deszczowej na terenie dziedzińca – przebudowywana instalacja przewiduje również odebranie / odprowadzenie wody z dachu budynków poprzez istniejący i nie podlegający przebudowie system rynien i rur spustowych¹⁹.
- 4.4.3. Ze względu na niebezpieczeństwo obsunięcia skarpy w miejscu lokalizacji dawnej oficyny (budynku gospodarczego) związanego z pałacem oraz zły stan techniczny muru lokalizowanego na krawędzi skarpy (będącego częściowo reliktem piwnicy

¹⁷ szczegóły techniczne dotyczące remontu zbiornika w części 3 PT : PROJEKT BRANŻY HYDROTECHNICZNEJ

¹⁸ mgr inż. arch. Artur Cebula, mgr inż. Grzegorz Cebula : *Projekt iluminacji budynku Muzeum w Tomaszowie Mazowieckim* / 2023

¹⁹ szczegóły techniczne dotyczące instalacji kanalizacji deszczowej w części 5 PT : PROJEKT BRANŻY SANITARNEJ

tej oficyny) przewidziano rozbiórkę istniejących elementów oraz budowę nowego muru²⁰. Przed rozbiórką należy wykonać szczegółową inwentaryzację fotograficzną obiektu z obrysem wnęk okiennych, łuków odciażających, skarp przyporowych, układem cegieł, etc. Projekt przewiduje budowę nowego muru żelbetowego odciażającego parcie gruntu nawierzchni na koronę skarpy (na której zlokalizowane są pozostałości piwnicy oficyny) oraz wykorzystanie elementów z historycznego muru piwnicy – możliwych do użycia cegieł po ich konserwacji w ramach transferu substancji zabytkowej do nowego elementu. Elementy zachowane należy odtworzyć zgodnie ze znanym z ikonografii oraz badań układem, kotwić do muru współczesnego i spoinować zaprawą konserwatorską.

- 4.4.4. Ze względu na zły stan techniczny oraz niewystarczające parametry techniczne dla współcześnie organizowanych imprez przewidziano rozbiórkę²¹ (częściowo już zdemontowanej – wcześniej zdemontowano zadaszenie ze względu na zły stan techniczny) sceny plenerowej oraz budynku zaplecza. Przewidziano budowę nowych obiektów, wykorzystujących nowoczesne technologie instalacyjne (pompa ciepła) i współczesne rozwiązania technologiczne (jak membranowe przekrycie sceny)²². Budynki powstały w 2 połowie XX w i nie należą do historycznego założenia parkowego, jednak ze względu na tradycję miejsca inwestycja przewiduje budowę nowych obiektów o tej samej funkcji i podobnych gabarytach w tej samej lokalizacji.
- 4.4.5. Projekt przewiduje również rozbiórkę istniejącej fontanny i budowę nowej fontanny w zmienionej lokalizacji o analogicznej formie i gabarytach. Nowa fontanna wykorzystywać będzie współcześnie dostępne technologie z wodą uzdatnianą, pracującą w obiegu zamkniętym, a jej forma nawiązywać będzie do klasycystycznego budynku pałacu. Gabaryty oraz kształt misy fontanny (oraz rzeźby przedstawiające cztery niedźwiedzie) pozostaną analogiczne, ale wykonane na nowo we współczesnych technologiach²³. W przypadku braku możliwości wykorzystania istniejących rzeźb, należy przewidzieć ich odtworzenie w formie analogicznej do oryginałów. Betonowe rzeźby parkowe (pochodzące również z 2 połowy XX w) przewidziano zabezpieczyć, konserwować i ustawić w nowej lokalizacji, niepowiązanej z założeniem historycznym – w sąsiedztwie strefy zabaw dla dzieci w nowej aranżacji przestrzennej związanej z układem komunikacji w tej części parku graniczącej z terenami sportowymi.
- 4.4.6. Ze względu na brak materiałów ikonograficznych dotyczących elementów małej architektury, które mogłyby historycznie być lokalizowane na terenie parku, a także brak jakichkolwiek analogii, które mogłyby być wykorzystane do ich odtworzenia nie przewidziano stosowania rozwiązań tzw. historyzujących. W ramach inwestycji przewidziano montaż niezbędnych dla funkcji terenu zieleni publicznej elementów – takich jak: ławki parkowe, kosze na śmieci, stojaki rowerowe, tablice informacyjne, etc. – o prostej formie współczesnej, z materiałów o podwyższonym standardzie (drewno naturalne, stal malowana proszkowo, stop aluminium)²⁴.

²⁰ szczegóły techniczne dotyczące nowego muru oporowego w części 4 PT : PROJEKT KONSTRUKCJI

²¹ mgr inż. arch. Artur Cebula, mgr inż. Michał Staszałek : *Rewitalizacja Parku Solidarność i parku przypałacowego w Tomaszowie Mazowieckim / Projekt rozbiórek*, 2023

²² szczegóły techniczne dotyczące projektowanych budynków i zastosowanych technologii : mgr inż. arch. Artur Cebula, mgr inż. Michał Staszałek, mgr inż. Michał Moliński, mgr inż. Grzegorz Kalicki, mgr inż. Grzegorz Cebula : *Rewitalizacja Parku Solidarność i parku przypałacowego w Tomaszowie Mazowieckim / Projekt budowlany + Projekt techniczny*, 2023

²³ szczegóły techniczne dotyczące projektowanej fontanny w części 1 PT : PROJEKT BRANŻY ARCHITEKTONICZNEJ, części 4 PT : PROJEKT KONSTRUKCJI, części 5 PT : PROJEKT BRANŻY SANITARNEJ

²⁴ szczegóły techniczne dotyczące projektowanych elementów małej architektury, materiałów i kolorystyki w części 1 PT : PROJEKT BRANŻY ARCHITEKTONICZNEJ

- 4.4.7. Na terenie parku pałacowego, który był własnością prywatną, nie było potrzeby instalowania oświetlenia terenu w formie latarni parkowych czy ulicznych, brak materiałów archiwalnych, które wskazywałyby na istnienie takich elementów. Ze względu na nową funkcję zespołu (już od połowy XX w), lokalizacja oświetlenia umożliwiającego poruszanie się po terenie jest niezbędna. Podobnie jak w przypadku elementów małej architektury projekt przewiduje instalację elementów o prostej formie współczesnej, nieagresywnej dla historycznego kontekstu parku / zespołu pałacowo-parkowego. Nowe latarnie, instalowane poza obrysem koron drzew, o wysokości nie większej niż 5.0 m. Projekt przewiduje instalację latarni parkowych o oprawach energooszczędnych, o źródle światła LED barwy białej z możliwością regulacji natężenia świecenia i temperatury barwowej światła, o wysokim wskaźniku oddawania barw. Przewidziano instalację opraw o zaprojektowanej optyce z kierunkowaniem strumienia światła jedynie na ciągi piesze, z ograniczeniem strumienia emitowanego w górną półprzestrzeń (ochrona przed zanieczyszczeniem światłem). W ramach projektu branży elektrycznej należy również przewidzieć możliwość sterowania natężeniem oświetlenia w zależności od pory dnia oraz pory roku²⁵.
- 4.4.8. Ostateczny wybór elementów małej architektury i niezbędnej infrastruktury technicznej oraz materiałów, z których będą wykonane na podstawie przedstawionego przez wykonawcę robót katalogu rozwiązań oraz ostatecznie modelu próbnego, do zatwierdzenia przez inwestora nadzoru inwestorskiego w porozumieniu z projektantem i Wojewódzkim Urzędem Ochrony Zabytków.

5. Opis przewidzianych do wykonania czynności z podaniem metod, materiałów i technik

5.1. RELIKTY MURÓW DAWNEGO BUDYNKU GOSPODARCZEGO NA KRAWĘDZI SKARPY

5.1.1. PROPONOWANE POSTĘPOWANIE KONSERWATORSKIE

- Rozbiórka istniejących relikwów dawnej oficyny / budynku gospodarczego oraz muru zlokalizowanego na krawędzi skarpy ze względu na zły stan techniczny zagrażający obsunięciem się skarpy oraz uszkodzeniem historycznych obiektów (pałac, wozownia) i drzewostanu a także bezpieczeństwem użytkowników parku
- Budowa nowego muru z wykorzystaniem współczesnych technologii, w formie wylewanego monolitu żelbetowego, a następnie wykończenie detalu muru w części ponad poziomem terenu w nawiązaniu do historycznego układu, podziału elewacji, skarp przyporowych etc.
- Transfer części substancji zabytkowej – cegieł z rozbiórki – do wykończenia elewacji nowego muru
- Aranżacja lapidarium (z elementów istniejących oraz pozyskanych podczas prac na terenie zespołu²⁶) oraz ogrodu edukacyjnego (z roślinami barwierskimi oraz innymi powiązanymi z historią i tradycją zespołu pałacowo-parkowego) w miejscu lokalizacji budynku oficyny

5.1.2. DOKUMENTACJA FOTOGRAFICZNA Z OKRESU REALIZACJI OPRACOWANIA

Opis stanu zachowania zabytku oraz jego powiązań z zabytkowym zespołem pałacowo-parkowym – w pt. 3.5.3. / historyczne ogrodzenie terenu; ryc. 61-65.

²⁵ szczegóły techniczne dotyczące projektowanych opraw oświetleniowych w części 6 PT : PROJEKT BRANŻY ELEKTRYCZNEJ

²⁶ Zgodnie z Porozumieniem 14/2018 z 27.12.2018 pomiędzy WKZ w Łodzi a Muzeum w Tomaszowie Mazowieckim zabytki archeologiczne z terenu powiatu tomaszowskiego są przekazywane do MwTM



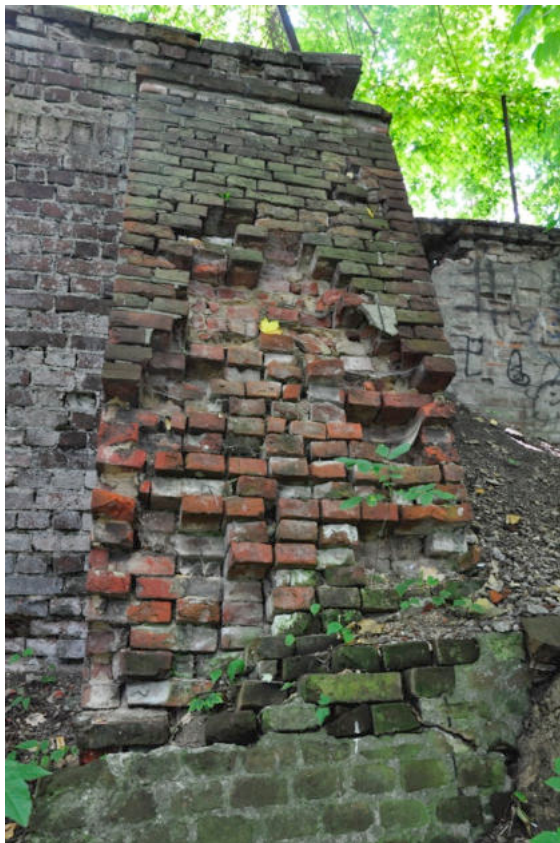
*Ryc. 85: relikty murów dawnego budynku gospodarczego na krawędzi skarpy
Widoczna destrukcja lica muru poprzez napór gruntu nasypowego zgromadzonego wewnątrz (dawne okna
piwnicy), oraz stan cegieł wraz z wtórnymi wątkami nadbudowy korony muru. / fotografia ACAKA 2023.*



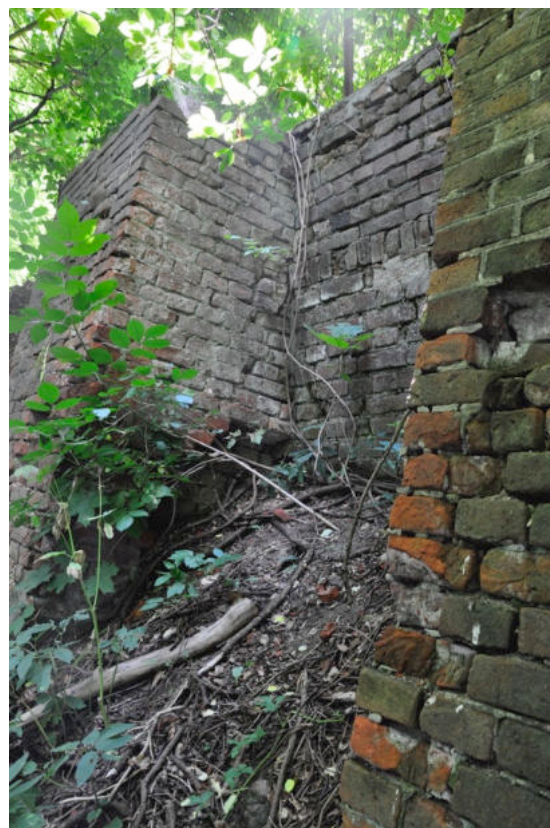
*Ryc. 86: detał otworu i relikty stolarki.
Widoczny gruz budowlany którym
wypełniono dawne wnętrze piwnicy
budynku oficyny, powodujący trwałe
uszkodzenie struktury muru zagrażające
jego zawaleniem.
/ fotografia ACAKA 2023.*



*Ryc. 87: relikty murów dawnego budynku gospodarczego na krawędzi skarpy
Widoczna destrukcja lica muru oraz wtórne przemurowania. / fotografia ACAKA 2023.*



*Ryc. 88: Relikty muru; widoczne znaczne uszkodzenia (zawilgocenie, zasolenie oraz znaczne ubytki struktury) narożnika muru oraz przypór – dostawionych wtórn timer (widoczny brak powiazania muru oraz inny rodzaj użytej cegły);
/ fotografia ACAKA 2023*



*Ryc. 89: Relikty muru; na fotografii widoczny brak wiązania wtku ceglanego pomiędzy murem dawnej piwnicy a przyporą dostawioną najpewniej wtórn timer ze względu na utratę nośności ściany.
/ fotografia ACAKA 2023*

5.1.3. PROGRAM PRAC KONSERWATORSKICH DOTYCZĄCYCH RELIKTÓW MURU CEGLANEGO

- 5.1.3.1. Wykonanie wstępnej (przed rozpoczęciem prac) dokumentacji fotograficznej, rysunkowej i opisowej stanu zachowania obiektu przed konserwacją, na dzień rozpoczęcia robót. Należy zwrócić szczególną uwagę na detale – wnęki okienne, skarpy, łuki odciążające, watek ceglany czy zwieńczenie muru.
- 5.1.3.2. Wycinki jeżeli są przewidziane oraz prace pielęgnacyjne dla zachowanych w pobliżu elementów zieleni, zabezpieczenie zieleni, a w szczególności drzew²⁷
- 5.1.3.3. Demontaż współcześnie / wtórnie zamontowanych elementów betonowych, żelbetowych i metalowych w murze (ogrodzenie z siatki stalowej, kotwione bezpośrednio słupki z rury stalowej), zdemontowane elementy należy wywieźć z terenu inwestycji i utylizować²⁸, nie przewidziano jakiegokolwiek ich wykorzystania.
- 5.1.3.4. Usunięcie gruntu w bezpośrednim sąsiedztwie muru – prace należy prowadzić ręcznie ze względu na możliwość odnalezienia reliktyw dawnego budynku lub innych zabytków archeologicznych, mur na czas prac należy zabezpieczyć przed uszkodzeniem oraz ewentualną utratą stateczności co jest podstawą prowadzenia prac.
- 5.1.3.5. Demontaż elementów ceramicznych muru : należy rozróżnić cegły współczesne, użyte współcześnie do prowizorycznych napraw (w obiekcie można odnaleźć np cegły dziurawki) oraz cegły z muru historycznego – do zachowania przewidziano jedynie cegły historyczne, które po oczyszczeniu i osuszeniu można przeznaczyć do ponownego wmurowania. Współczesne cegły i inne elementy zabudowane należy podobnie jak elementy betonowe wywieźć i utylizować. Mur należy rozebrać z należytą starannością, w miarę możliwości zachowując możliwie dużo cegły z rozbiórki do ponownego użycia – tylko całe cegły nadające się do konserwacji.
- 5.1.3.6. Zachowane podczas prac elementy ceramiczne należy starannie oczyścić, osuszyć, dezynfekować preparatem biobójczym (usuwającym glony, grzyby, etc) oraz preparatem usuwającym zasolenie. Sole rozpuszczalne w wodzie należy wyprowadzić metodą migracji soli do rozszerzonego środowiska (kompresy z ligniny oraz pulpy i wody destylowanej).
- 5.1.3.7. Cegły należy zabezpieczyć i przechowywać w suchym miejscu do wykorzystania podczas prac budowlanych – przewidziano bowiem ich transfer do nowego obiektu
- 5.1.3.8. W miejscu lokalizacji nowego muru należy wykonać żelbetowy element zgodnie z projektem branży konstrukcyjnej. Prace związane z budową nowego muru oraz projekt jego konstrukcji opisano w części 4 PT : PROJEKT BRANŻY KONSTRUKCYJNEJ.
- 5.1.3.9. Zasypanie wykopu i wyrównanie terenu wokół muru od strony wewnętrznej należy wykonać poprzez nawiezenie piasku średnioziarnistego zagęszczanego warstwowo (maksymalnie co 30 cm) . Bezwzględnie z terenu prowadzonych robót należy usunąć wszystkie pozostałe tam elementy gruzu budowlanego i nie wolno zakopywać jakichkolwiek resztek budowlanych. Nowy mur nie może zatrzymywać wody gruntowej z opadów we frakcji resztek budowlanych czy gruzu.
- 5.1.3.10. Ze względu na prowadzenie robót budowlanych w pobliżu okazowego dębu będącego pomnikiem przyrody w tej części prac nie wolno pod żadnym pozorem odkopywać systemu korzeniowego drzewa. Jakiegokolwiek prace budowlane w obrysie korony drzewa (a ściślej w odległości 15,0 m od pnia) bezwzględnie można prowadzić jedynie ręcznie. Odkrycie systemu korzeniowego drzewa może prowadzić do zaburzenia statyki i w konsekwencji przewrócenia się drzewa w trakcie prowadzenia prac. W przypadku odkrycia korzeni drzewa w trakcie robót bezwzględnie nie można ich uszkodzić i należy ponownie jak najszybciej zasypać

²⁷ wytyczne dotyczące zabezpieczenia drzew i zieleni na czas prowadzenia robót budowlanych – w części 2 PT : PROJEKT ZIELENI oraz częściowo w PAB

²⁸ zgodnie w wytycznymi *Ustawy z dnia 14.12.2012 o odpadach*, Dziennik Ustaw nr 213, poz. 21; (tekst jednolity z 2022, poz. 699, 1250, 1726, 2127, 2722).

korzenie ziemią żyzną najlepiej z tego samego wykopu pod warunkiem nie występowania w tej ziemi gruzu, resztek budowlanych etc.

- 5.1.3.11. Od strony południowej muru (od strony dziedzińca muzeum) należy wykonać drenaż odprowadzający nadmiar wody opadowej / roztopowej w celu zabezpieczenia muru przed zalaniem wodą opadową która mogła by wytworzyć warstwę poślizgową dla nowej konstrukcji – szczegóły techniczne dotyczące instalacji kanalizacji deszczowej w części 5 PT : PROJEKT INSTALACJI SANITARNYCH.
- 5.1.3.12. Projekt przewiduje wykonanie nawierzchni mineralnej / ziemnej od południowej strony muru, w miejscu dawnej lokalizacji budynku. Obrys nawierzchni odzwierciedla zarys obiektu dawnej oficyny na podstawie planów archiwalnych.
- 5.1.3.13. Do nowego muru należy zamontować od strony skarpy jako wykończenie elewacyjne z elementów ceramicznych cegły współczesnej lico ceglane na kotwach stalowych spoinowane zaprawą konserwatorską z wykorzystaniem cegły pozyskanej z rozbiórki muru historycznego. Nowe elementy należy dopasować do wymiarów i barwy cegły historycznej i układać w wątku historycznym – analogicznym do zastanego. Na elewacji muru należy przewidzieć układ wnęk okiennych zaślepionych analogicznie do historycznie istniejących. Ze względu na funkcję obiektu nie przewidziano odtworzenia otworów okiennych, montażu stolarki, etc. Całe lico ceglane należy układać na zaprawie konserwatorskiej (nie zawierającej cementu), z wiązaniem do właściwego muru za pomocą trzpieni lub kotew stalowych.
- 5.1.3.14. Wyrównanie spoin (za pomocą zaprawy konserwatorskiej), hydrofobizację lica ceglanego muru należy przewidzieć jako ostatni element prac budowlanych. Należy pamiętać aby odtworzone lico muru po stronie zewnętrznej nie miało bezpośredniego kontaktu z nawierzchnią terenu – gruntem tak aby nie występowało podciąganie kapilarne wody z gruntu na odtworzoną elewację.
- 5.1.3.15. Aranżacja lapidarium – z zachowanych elementów kamiennych pozyskanych z terenu wokół pałacu / muzeum obecnie zabezpieczonych na czas trwania robót, zakłada się utworzenie niewielkiego lapidarium poprzez ekspozycję fragmentów wystroju architektonicznego na nawierzchni mineralnej poprzez umieszczenie ich na systemowych elementach betonowych kotwionych w nawierzchni. Montaż elementu eksponowanego po konserwacji poprzez wklejany trzpień ze stal nierdzewnej w taki sposób aby prezentowany element nie miał kontaktu z nawierzchnią.
- 5.1.3.16. Utworzenie ogrodu edukacyjnego roślin barwierskich – wg wytycznych części 2 PT : PROJEKT ZIELENI
- 5.1.3.17. Usunięcie zabezpieczeń drzew, rekultywacja terenu zieleni na skarpie oraz w sąsiedztwie muru i nasadzenia uzupełniające zieleni – wg wytycznych części 2 PT : PROJEKT ZIELENI
- 5.1.3.18. Wykonanie dokumentacji konserwatorskiej z przebiegu wykonanych prac

5.2. BRAMA DO PARKU OD STRONY UL. BROWARNEJ

5.2.1. PROPONOWANE POSTĘPOWANIE KONSERWATORSKIE

- demontaż metalowych elementów z nazwą parku umieszczonych nad wejściem
- Oczyszczenie / konserwacja elementów kamiennych
- Oczyszczenie / konserwacja elementów stalowych bramy

5.2.2. DOKUMENTACJA FOTOGRAFICZNA Z OKRESU REALIZACJI OPRACOWANIA

Opis stanu zachowania bramy oraz czasu jej powstania i powiązania z zabytkowym zespołem pałacowo-parkowym w pt. 3.6.5.; fotografie : ryc. 34, 79, 80.

Ryc. 90: lewe skrzydło bramy – widok od strony parku; widoczny fragment muru z kamienia naturalnego lokalnego przeznaczony do konserwacji.
/ fotografia ACAKA 2023.



Ryc. 91: prawe skrzydło bramy – widok od strony parku, widoczne drzewo pomnikowe rosnące bezpośrednio przy bramie oraz fragment muru z kamienia naturalnego lokalnego przeznaczony do konserwacji.
/ fotografia ACAKA 2023



5.2.3. PROGRAM PRAC KONSERWATORSKICH DOTYCZĄCYCH BRAMY OD UL. BROWARNEJ

- 5.2.3.1. Wykonanie wstępnej dokumentacji fotograficznej, rysunkowej i opisowej stanu zachowania obiektu przed konserwacją, kontynuacja prac dokumentacyjnych do momentu zakończenia prac.
- 5.2.3.2. Prace pielęgnacyjne dla zachowanych elementów zieleni, zabezpieczenie drzew²⁹ – szczególnie należy zadbać o zabezpieczenie pomnika przyrody – drzewa nr 704 rosnącego w przestrzeni wejściowej do parku – w bezpośrednim sąsiedztwie bramy. Projekt Budowlany w części architektonicznej przewiduje częściową likwidację chodnika w strefie pnia oraz ograniczenie otwarcia skrzydła bramy kolidującego z pniem drzewa.

²⁹ wytyczne dotyczące zabezpieczenia drzew i zieleni na czas prowadzenia robót budowlanych – w części 2 PT : PROJEKT ZIELENI oraz częściowo w PAB

KONSERWACJA STALOWYCH ELEMENTÓW SKRZYDEŁ BRAMY

- 5.2.3.3. Demontaż metalowych elementów bramy : prace należy prowadzić z należytą starannością, aby nie uszkodzić wrót bramy, które przewidziane są do ponownego montażu. Napis wejściowy wraz z konstrukcją mocującą należy przekazać do dyspozycji Inwestora.
- 5.2.3.4. Konserwację zachowanych stalowych przęseł bramy należy przeprowadzić w warsztacie / pracowni konserwacji elementów metalowych i po zakończeniu prac zamontować w miejscu ich pierwotnej lokalizacji. Nie przewiduje się prowadzenia robót konserwacyjnych bramy in situ.
- 5.2.3.5. Stalowe elementy bramy należy oczyścić piaskarką ze ścierniwem o odpowiednio dobranej gradacji.
- 5.2.3.6. Oczyścić elementy z rdzy i kilkakrotnie nasączać najbardziej skorodowane miejsca 10 % roztworem wodno-alkoholowym Taniny.
- 5.2.3.7. Powierzchnię oczyścić i odtłuścić np. benzyną ekstrakcyjną.
- 5.2.3.8. Pokrycie skorodowanych fragmentów bramy odpowiednio dobranymi preparatami antykorozyjnymi.
- 5.2.3.9. Uszkodzone elementy wyrównać, naprawić, ewentualnie uzupełnić braki w oparciu o analogie do części zachowanych.
- 5.2.3.10. Wszystkie elementy skrzydeł bramy dwukrotnie cynkować ogniowo poprzez zanurzenie, a następnie pokryć warstwą farby antykorozyjnej, podkładowej i malować proszkowo na kolor antracytowy (RAL 7016) matowy.
- 5.2.3.11. Skrzydła bramy po konserwacji należy zamontować w pierwotnej lokalizacji, do murowanych słupków bramy (po przeprowadzeniu prac konserwatorskich dotyczących tych elementów).

KONSERWACJA MUROWANYCH ELEMENTÓW BRAMY

- 5.2.3.12. Usunięcie gruntu w bezpośrednim sąsiedztwie murowanych skrzydeł bramy – prace należy prowadzić ręcznie ze względu na bezpośrednie sąsiedztwo drzewa oraz nawierzchni utwardzonych nie przewidzianych do wymiany³⁰, mur na czas prac należy zabezpieczyć przed ewentualną utratą stateczności. Sprawdzenie głębokości posadowienia oraz stanu zawilgocenia fundamentu.
- 5.2.3.13. Oczyszczenie obiektu z luźno zalegającego brudu, kurzu oraz śmieci za pomocą miękkich szczotek.
- 5.2.3.14. Wykonanie badań chemicznych w celu identyfikacji materiału, składu nawarstwień powierzchniowych i użytych zapraw.
- 5.2.3.15. Dezynfekcja obiektu preparatem biobójczym (usuwającym grzyby, glony, etc).
- 5.2.3.16. Osuszenie murowanych skrzydeł bramy.
- 5.2.3.17. Wykonanie pionowej izolacji przeciwwodnej fundamentów słupków, zabezpieczenie izolacji folią kubelkową i zasypanie wykopu.
- 5.2.3.18. Czyszczenie powierzchni murowanych słupków metodą fizyko-chemiczną (przy użyciu wody jonizowanej z dodatkiem detergentu oraz środka dezynfekującego służącym do usuwania nawarstwień za pomocą miękkich szczotek i pędzli).
- 5.2.3.19. Wykonanie prób na usunięcie nawarstwień organicznych za pomocą preparatu na zwalczanie mikroorganizmów Chloraminy T lub odpowiednio dobranym preparatem dostępnym na rynku budowlanym.
- 5.2.3.20. Wykonanie prób na usunięcie ciemnych nawarstwień kwaśnym węglanem amonu (NH_4HCO_3) nakładanego z sepiolitem 10 % i 20 % na czas 24 h.

³⁰ dotyczy nawierzchni chodnika ul. Browarnej oraz wjazdu do Centrum Kultury, które znajdują się poza zakresem opracowania

- 5.2.3.21. Wykonanie prób w celu określenia optymalnej metody usuwania ciemnych nawarstwień przy użyciu 3%, 5%, 8% HF w kompresie, na 20 minut.
- 5.2.3.22. Wybranie optymalnej metody, stężenia preparatu i usunięcie ciemnych nawarstwień z powierzchni obiektu.
- 5.2.3.23. Wyprowadzenie soli rozpuszczalnych w wodzie zawartych w kamieniu metodą migracji soli do rozszerzonego środowiska (kompresy z ligniny oraz pulpy i wody destylowanej).
- 5.2.3.24. Uzupełnienie ubytków za pomocą zaprawy konserwatorskiej do kamienia naturalnego(bez frakcji cementu), ewentualnie poprzez montaż i stabilizację brakujących lub luźnych elementów za pomocą trzpieni ze stali nierdzewnej
- 5.2.3.25. Uzupełnienie i wyrównanie spoiny
- 5.2.3.26. Unifikacja kolorystyczna bloków kamiennych oraz spoiny. (spoinowanie w jednym kolorze)
- 5.2.3.27. Hydrofobizacja obiektu po zakończeniu prac konserwatorskich.

5.3. BRUK Z KAMIENI POLNYCH

Wokół budynku pałacu / muzeum oraz na dziedzińcu gospodarczym pomiędzy pałacem, a budynkiem dawnej wozowni znajduje się nawierzchnia utwardzona za pomocą kamieni polnych, pochodząca najpewniej z czasów współczesnych budynkowi pałacu. Bruk wykonany jest w formie zwanej potocznie *kocimi łbami*, z kamienia naturalnego – głównie granitu narzutowego o różnej wielkości.

Nawierzchnia ze względu na sposób ułożenia współczesny wykonaniu oraz upływ czasu i aktualny sposób użytkowania, który zmienił się znacznie od czasu realizacji znajduje się w złym stanie technicznym. Główne problemy związane z jego eksploatacją to:

- Niewystarczająca nośność podbudowy dla współcześnie występujących obciążeń (samochody dostawy i techniczne, ciągnik pancerny Rosi, etc)
- Brak znanej przepuszczalności tej nawierzchni dla wody opadowej / roztopowej oraz niewystarczająca instalacja kanalizacji deszczowej, zastoiny wody oraz zalewanie ścian fundamentowych budynków wodą opadową
- Uszkodzenia mechaniczne bruku – nawierzchnia jest nierówna, pofałdowana oraz ze względu na brak spoinowania w aktualnym trybie użytkowania ulega często uszkodzeniu poprzez wyrwanie fragmentu bruku.
- Wtórne przekształcenia nawierzchni – dojścia do muzeum wykonane z betonu wylewanego, korekty obrysu czy wmontowane elementy betonowe prefabrykowane lub wlewane w tym wtórne grodzenie terenu.

5.3.1. PROPONOWANE POSTĘPOWANIE KONSERWATORSKIE

- demontaż wtórnych dojść z elementów betonowych
- demontaż nawierzchni bruku kamiennego / prace należy prowadzić ręcznie ze względu na możliwość odnalezienia reliktyw dawnych zabudowań lub innych zabytków archeologicznych
- osuszenie ścian fundamentowych budynków (pałacu i wozowni), wykonanie pionowej izolacji przeciwwodnej (poza zakresem opracowania – postulowane do wykonania w ramach prac związanych z remontem budynków)
- Wykonanie nowych warstw podbudowy z kruszywa / warstw przepuszczalnych dla wody; nośność podbudowy umożliwiająca użytkowanie przez samochody
- Przebudowa instalacji kanalizacji deszczowej na terenie wokół muzeum³¹, instalacja drenażu wspomagającego odwodnienie terenu wokół budynku muzeum,

³¹ szczegóły techniczne dotyczące instalacji kanalizacji deszczowej w części 5 PT : PROJEKT BRANŻY SANITARNEJ

połączenie rur spustowych z dachów muzeum oraz oficyny do przebudowanego systemu zbierającego wodę opadową z terenu muzeum.

- Oczyszczenie / konserwacja elementów kamiennych bruku do ponownego zabudowania
- Montaż nawierzchni w dotychczasowej lokalizacji, na nowej podbudowie, wykonanie spoiny z mineralnej fugi do kamienia naturalnego przepuszczalnej dla wody
- W bezpośrednim sąsiedztwie ścian budynków i dojsć do wejść przewidziano rezygnację z przepuszczalnego dla wody bruku kamiennego i instalację płyt kamiennych z kamienia naturalnego – w analogicznym do odnalezionej na ikonografii układzie mozaiki³².
- Od strony północnej pałacu w miejscu aktualnie przewidzianym jako zaplecze techniczne (śmietnik etc.) przewidziano instalację tarasu na gruncie z analogicznych jak na dojściu do budynku pałacu płyt kamiennych – z widokiem na park
- Od strony północnej (przy zachodniej i wschodniej granicy) przewidziano też budowę schodów terenowych i wejść umożliwiających komunikację z terenu wokół Muzeum z parkiem
- Wykonanie instalacji iluminacji / oświetlenia kierunkowego budynku pałacu / muzeum. Oprawy montowane w poziomie terenu, iw przypadku iluminacji wież na elewacji, przyłączone do instalacji wewnętrznej muzeum (uruchamianie okazjonalne, sterowanie światłem bezpośrednio przez pracowników muzeum); światło barwy białej, naturalnej³³. Według odrębnego opracowania – Projekt Techniczny iluminacji Pałacu Ostrowskich.

5.3.2. DOKUMENTACJA FOTOGRAFICZNA Z OKRESU REALIZACJI OPRACOWANIA

Opis stanu zachowania bruku w pt. 3.5.1. i 3.5.2. w powiązaniu z zabytkowymi budynkami należącymi do zespołu pałacowo-parkowego; ryc. 53-63.

Ryc. 92: Widoczny znacznie uszkodzony bruk kamienny od strony północnej, od strony parku – w miejscu projektowanego tarasu z płyt kamiennych / stan 2023, fotografia ACAKA



³² archiwalna fotografia kamiennej posadzki – na ryc. 13; projekt tarasu – w części 1 PT : PROJEKT BRANŻY ARCHITETKONICZNEJ

³³ w ramach odrębnego opracowania : mgr inż. arch. Artur Cebula, mgr inż. Grzegorz Cebula : *Projekt iluminacji budynku Muzeum w Tomaszowie Mazowieckim* / 2023

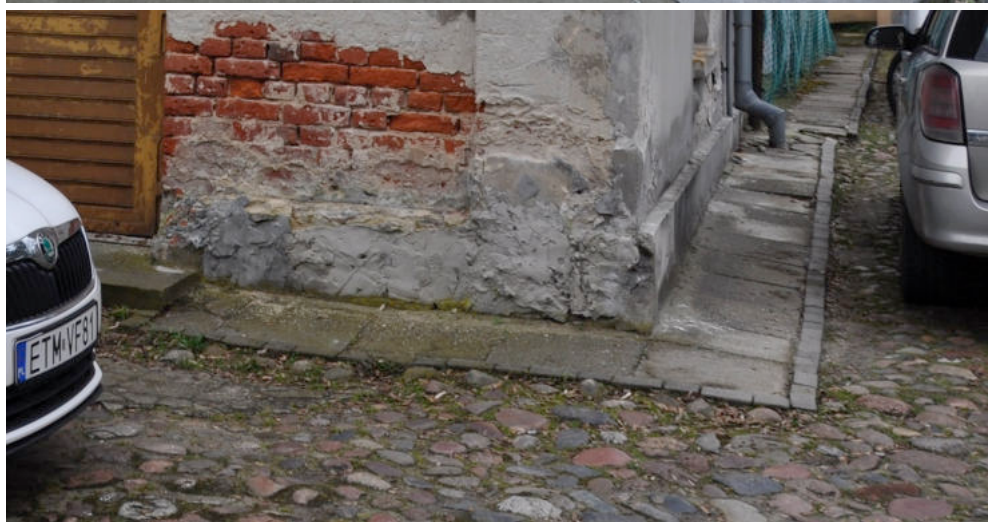
Ryc. 93: schody główne wejściowe do Muzeum – dojście wykonane z wylewanego betonu należy zastąpić płytą kamienną / fotografia ACAKA 2023



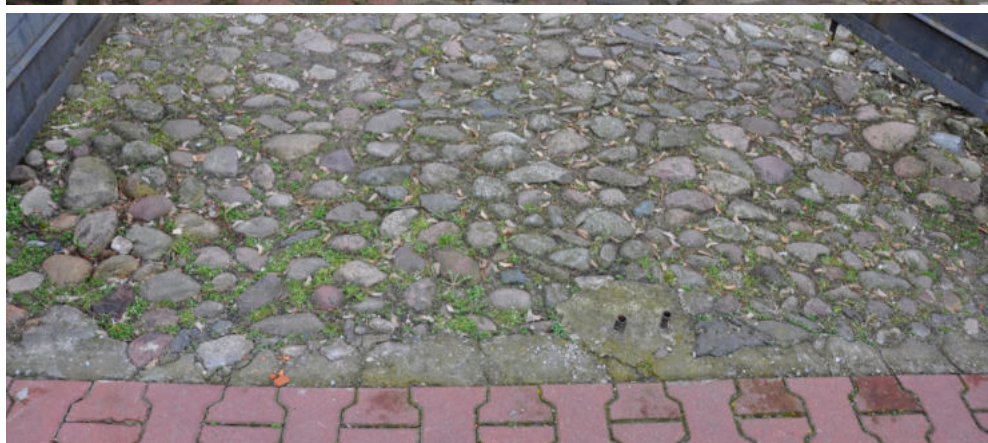
Ryc. 94: schody wejściowe do Muzeum przewidziane do pozostawienia / bruk kamienny i wylewka betonowa przewidziana do zastąpienia płytą kamienną / fotografia ACAKA 2023



Ryc. 95: bruk kamienny przy narożniku budynku dawnej wozowni – widoczne zawilgocenie ścian oraz zniszczona opaska z płyty betonowej przewidziana do wymiany na opaskę z płyty kamiennej / stan 2023



Ryc. 96: bruk kamienny w miejscu połączenia z wjazdem z ulicy POW / stan 2023, widoczny wtórny chodnik (wylewka betonowa) dojścia do budynku pałacu



5.3.3. PROGRAM PRAC KONSERWATORSKICH DOTYCZĄCYCH BRUKU Z KAMIENI POLNYCH

- 5.3.3.1. Wykonanie wstępnej dokumentacji fotograficznej i opisowej stanu zachowania nawierzchni przed konserwacją
- 5.3.3.2. Zabezpieczenie ścian budynków, ogrodzenia terenu, kamiennych schodów zewnętrznych oraz innych nawierzchni przewidzianych do pozostawienia.
- 5.3.3.3. Prace pielęgnacyjne dla zachowanych elementów zieleni³⁴ – szczególnie należy zadbać o zabezpieczenie drzew – pomników przyrody znajdujących się w otoczeniu pałacu / muzeum. Prace związane z demontażem elementów w ich otoczeniu należy prowadzić ręcznie!
- 5.3.3.4. Demontaż chodników i dojsć z betonu wylewanego, betonowych obrzeży, ogrodzeń z siatki wraz z podmurówką betonową etc – gruz betonowy oraz elementy metalowe należy wywieźć z terenu parku i utylizować
- 5.3.3.5. Demontaż kamiennych elementów nawierzchni – bruku z kamieni polnych. Kamienie należy demontować ręcznie, z należytą starannością aby nie uszkodzić elementów bruku ani korzeni drzew rosnących pod nawierzchnią. Zdemontowane kamienie należy oczyścić, osuszyć i zabezpieczyć do ponownego wykorzystania.
- 5.3.3.6. Demontaż elementów kanalizacji deszczowej przewidzianych do przebudowy³⁵ w tym odcięcie przyłączy rur spustowych z dachów pałacu i oficyny.
- 5.3.3.7. Demontaż istniejących warstw podbudowy nawierzchni ze względu na jej niewystarczające parametry oraz brak przepuszczalności dla wody
- 5.3.3.8. Instalacja systemu drenażu wokół budynku oraz przebudowa instalacji kanalizacji deszczowej – według wytycznych części 5 PT : PROJEKT INSTALACJI SANITARNYCH.
- 5.3.3.9. Instalacja sieci elektroenergetycznej zasilającej projektowaną iluminację budynku³⁶
- 5.3.3.10. Wykonanie prac instalacyjnych sieci teletechnicznej światłowodowej dla parku.
- 5.3.3.11. Wykonanie na gruncie rodzimym warstw podbudowy dla nowej nawierzchni – według rysunku na projekcie zagospodarowania terenu w PZT / części 1 PT : PROJEKT BRANŻY ARCHITEKTONICZNEJ
 - geowłóknina speparacyjno-filtracyjna
 - warstwa odsączająca z piasku średnioziarnistego zagęszczonego mechanicznie : 10.0 cm
 - kruszywo łamane frakcji 4 - 63 mm : 20.0 cm
 - kruszywo łamane frakcji 4-31.5 mm : 15.0 cm
 - Podsypka piaskowa 0-2 mm : 5.0 cm
 - Bruk kamienny z kamienia polnego lub płyty kamienne : różna
- 5.3.3.12. Elementy kamienne historycznego bruku należy zamontować ponownie we wskazanym w projekcie obrysie w układzie charakterystycznym dla epoki – tzw. kocie łby
- 5.3.3.13. Montaż elementów kamiennych wykończeniowych – płyt tarasu oraz obejścia budynku muzeum i opaski przy oficynie wraz z bordiurą, krawędzi przy budynkach, zieleńcach, etc
- 5.3.3.14. Nawierzchnie z kamienia naturalnego należy spoinować wysokowytrzymałą fugą nienasiąkliwą, wodoprzepuszczalną i rozbieralną mieszanką kruszywa mineralnego i bezrozpuszczalnikowej żywicy epoksydowej w kolorze naturalnego piasku.

³⁴ wytyczne dotyczące zabezpieczenia drzew i zieleni na czas prowadzenia robót budowlanych – w części 2 PT : PROJEKT ZIELENI oraz częściowo w PAB

³⁵ szczegóły techniczne dotyczące instalacji kanalizacji deszczowej w części 5 PT : PROJEKT BRANŻY SANITARNEJ

³⁶ w ramach opracowania : mgr inż. arch. Artur Cebula, mgr inż. Grzegorz Cebula : *Projekt iluminacji budynku Muzeum w Tomaszowie Mazowieckim* / 2023

MINIMALNE PARAMETRY TECHNICZNE ZAPRAWY SPOINOWEJ:

- Kolor spoiny : naturalny, dopasowany do barwy kamienia, szaro-beżowy
- szerokość spoinowanych szczelin : 5 mm – 8 mm
- minimalna głębokość spoinowanych szczelin : 30 mm
(głębokość wypełnienia szczeliny materiałem powinna stanowić minimum dwukrotną szerokość szczeliny, nie mniej jednak niż 30 mm)
- Wytrzymałość na ściskanie po 48 h ≥ 25 MPa (wg PN-B-04500:1985)
- Wytrzymałość na ściskanie po 28 dniach ≥ 30 MPa (wg PN-B-04500:1985)
- Wytrzymałość na zginanie ≥ 8 MPa (wg PN-B-04500:1985)
- Całkowicie przepuszczalna dla wody – po przyłożeniu badawczego strumienia wody pod ciśnieniem, próbki natychmiast przesiąkły (metoda badań wg PN-EN 12390-8-2009)
- Produkt nienasiąkliwy (wg procedury badawczej IBDiM Nr PB/TB-1/22:2008)
- Skurcz po 28 dniach sezonowania max. 0,604 mm/m (wg PN-B-04500:1985)
- Produkt mrozoodporny :stopień mrozoodporności $\geq F150$
stan SPOINY po 150 cyklach zamrażania i odmrażania: bez zmian/brak uszkodzeń (wg procedury badawczej IBDiM Nr PO-2)
- Wartość pH : 10-12

5.4. FONTANNA PARKOWA

5.4.1. PROPONOWANE POSTĘPOWANIE KONSERWATORSKIE

- Rozbiórka istniejących elementów fontanny – misy fontannowej i komory technicznej; z zachowaniem detalu oraz części materiału – kamienia naturalnego czerwonego piaskowca – rzeźb niedźwiedzi i tablicy pamiątkowej
- Budowa nowej fontanny na osi kompozycyjnej schodów z ul. Browarnej i ul. Ligi Morskiej i Rzecznej, wraz z podziemną komorą techniczną obsługi i niezbędnymi przyłączami instalacji

5.4.2. DOKUMENTACJA FOTOGRAFICZNA Z OKRESU REALIZACJI OPRACOWANIA

Opis stanu zachowania fontanny oraz jej powiązań z zabytkowym zespołem pałacowo-parkowym – w pt. 3.6.2. / fontanna parkowa; ryc. 26, 28, 30, 31, 69, 70.



Ryc. 97: rzeźby niedźwiedzi
na fontannie parkowej
/ fotografia ACAKA 2023



Ryc. 98: rzeźby niedźwiedzi
na fontannie parkowej
/ fotografia ACAKA 2023

5.4.3. PROGRAM PRAC KONSERWATORSKICH DOTYCZĄCYCH FONTANNY

- 5.4.3.1. Wykonanie wstępnej dokumentacji fotograficznej i opisowej stanu zachowania obiektów przed rozbiórką i konserwacją na dzień rozpoczęcia robót rozbiórkowych.
- 5.4.3.2. Demontaż i wykonanie formy / odcisku (np. silikonowego) rzeźb niedźwiedzi – do wykorzystania do uzupełnienia elementów uszkodzonych. W zależności od możliwości zachowania ozdobnych elementów rzeźbiarskich – niedźwiedzi po ich demontażu należy zdecydować o konserwacji rzeźb w warunkach warsztatowych i zabezpieczeniu ich przed ponownym montażu w środowisku wodnym nowej fontanny lub wykonaniu na podstawie odlewu z formy kopii rzeźb z konglomeratu kamiennego.
- 5.4.3.3. Rozbiórka żelbetowych elementów fontanny wraz z komorą techniczną oraz instalacjami technicznymi – zgodnie z wytycznymi projektu rozbiórek³⁷.



Ryc. 99: projekt rekompozycji fontanny parkowej / opracowanie Patrycja Novák-Zemplińska 2022

- 5.4.3.4. Budowa nowej fontanny w lokalizacji i technologii wskazanej w PAB oraz w części 1 PT : PROJEKT BRANŻY ARCHITEKTONICZNEJ z zachowaniem następujących parametrów:
 - nowa misa i niecka fontanny o wymiarach analogicznych do istniejących obróbki detaliczne wykonane z kamienia naturalnego / wapienia kwarcytowego, biało-żółtego, impregnowanego³⁸

³⁷ mgr inż. arch. Artur Cebula, mgr inż. Michał Staszalek : Rewitalizacja Parku Solidarność i parku przypałacowego w Tomaszowie Mazowieckim / Projekt rozbiórek, 2023

- forma fontanny z nadaniem cech stylowych – detalu klasycznego
- zachowanie rzeźb niedźwiedzi (lub rekonstrukcja z zastosowaniem nowej technologii) oraz tablicy pamiątkowej (ryc. 70) – z uzupełnieniem informacji o dacie przebudowy
- wokół fontanny należy wykonać plac o nawierzchni z elementów kamiennych
- komora techniczna fontanny umieszczona pod poziomem terenu
- instalacje techniczne niezbędne dla obsługi fontanny należy wykonać zgodnie z wytycznymi projektów branżowych³⁹

5.4.3.5. W przypadku uszkodzenia lub braku możliwości montażu oryginalnych rzeźb pochodzących z istniejącej fontanny należy wykonać ich kopie wykorzystując formy wykonane przed rozpoczęciem rozbiórki.

5.5. RZEŻBY PARKOWE Z POŁOWY XX W

5.5.1. PROPONOWANE POSTĘPOWANIE KONSERWATORSKIE

- Przeniesienie / demontaż rzeźb z ich aktualnej lokalizacji
- Konserwacja obiektów, uzupełnienie ewentualnych ubytków (rekonstrukcja na podstawie materiałów archiwalnych i / lub analogii), zabezpieczenie przeciwwodne
- Montaż rzeźb na nowych fundamentach we wskazanych lokalizacjach, zgodnie z projektem zagospodarowania terenu, w powiązaniu ze strefą zabaw dla dzieci w części parku przy terenach sportowych.

5.5.2. DOKUMENTACJA FOTOGRAFICZNA Z OKRESU REALIZACJI OPRACOWANIA

Opis stanu zachowania rzeźb oraz ich powiązań z zabytkowym zespołem pałacowo-parkowym – w pt. 3.6.3. / fotografie stanu istniejącego; ryc. 71-78.

5.5.3. PROGRAM PRAC KONSERWATORSKICH DOTYCZĄCYCH RZEŻB BETONOWYCH

- 5.5.3.1. Wykonanie wstępnej dokumentacji fotograficznej i opisowej stanu zachowania obiektów przed konserwacją
- 5.5.3.2. Wycinki sanitarne oraz prace pielęgnacyjne dla zachowanych elementów zieleni, zabezpieczenie drzew⁴⁰ na czas prowadzenia robót związanych z demontażem obiektów. Ze względu na planowane przemieszczenie rzeźb i zmianę ich docelowej lokalizacji nie ma konieczności prowadzenia prac konserwatorskich *in situ*. Wskazane poniżej czynności mogą zostać przeprowadzone w pracowni konserwacji. Możliwe jest również prowadzenie prac na terenie budowy, pod warunkiem przygotowania fundamentów dla rzeźb w nowej lokalizacji oraz prowadzenia prac z zabezpieczeniem przed warunkami atmosferycznymi.
- 5.5.3.3. Oczyszczenie obiektów z luźno zalegającego brudu, kurzu oraz śmieci za pomocą miękkich szczotek. Usunięcie odspojonych fragmentów do ponownego użycia.
- 5.5.3.4. Dezynfekcja obiektu preparatem biobójczym (usuwającym grzyby, glony, etc).
- 5.5.3.5. Czyszczenie powierzchni metodą fizyko – chemiczną (przy użyciu wody jonizowanej z dodatkiem detergentu oraz środka dezynfekującego służącym do usuwania nawarstwień za pomocą miękkich szczotek i pędzli).

³⁸ szczegóły techniczne dotyczące konstrukcji w części 4 PT : PROJEKT KONSTRUKCJI

³⁹ szczegóły techniczne dotyczące instalacji wodociągowej oraz kanalizacji sanitarnej w części 5 PT : PROJEKT INSTALACJI SANITARNYCH, szczegóły techniczne dotyczące instalacji elektroenergetycznej dla zasilania fontanny w części 6 PT : PROJEKT BRANŻY ELEKTRYCZNEJ

⁴⁰ wytyczne dotyczące zabezpieczenia drzew i zieleni na czas prowadzenia robót budowlanych – w części 2 PT : PROJEKT ZIELENi oraz częściowo w PAB

- 5.5.3.6. Wykonanie prób na usunięcie nawarstwień organicznych za pomocą preparatu na zwalczanie mikroorganizmów Chloraminy T lub odpowiednio dobranym preparatem dostępnym na rynku budowlanym.
- 5.5.3.7. Wykonanie prób w celu określenia optymalnej metody usuwania ciemnych nawarstwień przy użyciu 3%, 5%, 8% HF w kompresie, na 20 minut.
- 5.5.3.8. Wybranie optymalnej metody, stężenia preparatu i usunięcie ciemnych nawarstwień z powierzchni obiektu.
- 5.5.3.9. Wyprowadzenie soli rozpuszczalnych w wodzie metodą migracji soli do rozszerzonego środowiska (kompresy z ligniny oraz pulpy i wody destylowanej).
- 5.5.3.10. Uzupełnienie ubytków za pomocą zaprawy konserwatorskiej do betonu, ewentualnie poprzez montaż brakujących elementów za pomocą trzpieni ze stali nierdzewnej
- 5.5.3.11. Unifikacja kolorystyczna bryły / rzeźby.
- 5.5.3.12. Hydrofobizacja obiektów.
- 5.5.3.13. Wykonanie żelbetowych fundamentów dla posadowienia rzeźb, fundamenty należy wykonać na głębokość min. 80.0 cm, wykonać izolację przeciwwodną. Szczegóły dotyczące wykonania fundamentów – w części 1 PT : PROJEKT BRANŻY ARCHITEKTONICZNEJ. Fundamenty powinny być ukryte w gruncie, niewidoczne po zamontowaniu rzeźb. Rzeźba po zamontowaniu nie powinna mieć kontaktu z gruntem.
- 5.5.3.14. Montaż rzeźb we wskazanych lokalizacjach na projekcie zagospodarowania terenu za pomocą kotew chemicznych
- 5.5.3.15. Rekultywacja terenu zieleni w sąsiedztwie rzeźb i nasadzenia uzupełniające zieleni – wg wytycznych części 2 PT : PROJEKT ZIELENI

Ze względu na znaczny stopień skomplikowania zabytku oraz wielość opracowań branżowych niezbędnych dla ujęcia całości programu inwestycji związanej z rewaloryzacją Parku Solidarność i Parku Przypałacowego (jako części Zespołu Pałacowo-Parkowego w Tomaszowie Mazowieckim), szczegółowe opisy techniczne wraz z rysunkami branżowymi zawarto w następujących opracowaniach :

- **PROJEKT TECHNICZNY / CZĘŚĆ 1 : PROJEKT BRANŻY ARCHITEKTONICZNEJ**
- **PROJEKT TECHNICZNY / CZĘŚĆ 2 : PROJEKT ZIELENI**
- **PROJEKT TECHNICZNY / CZĘŚĆ 3 : PROJEKT BRANŻY HYDROTECHNICZNEJ**
- **PROJEKT TECHNICZNY / CZĘŚĆ 4 : PROJEKT KONSTRUKCJI**
- **PROJEKT TECHNICZNY / CZĘŚĆ 5 : PROJEKT BRANŻY SANITARNEJ**
- **PROJEKT TECHNICZNY / CZĘŚĆ 6 : PROJEKT BRANŻY ELEKTRYCZNEJ**

mgr inż. arch. **Artur Cebula**

uprawnienia budowlane do projektowania bez ograniczeń
w specjalności architektonicznej; nr upr.: 131/SWOKK/2011

mgr inż. arch. **Anna Kunkel**

mgr inż. arch. kraj. **Anna Więckowska**

dypłom Wydziału Ogrodnictwa i Architektury Krajobrazu SGGW;
nr Ogr/U/7290/2008

mgr inż. **Michał Moliński**

uprawnienia budowlane do projektowania bez ograniczeń w specjalności
konstrukcyjno-budowlanej nr: MAZ/0458/POOK/11